

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра етнології та краєзнавства**

РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ В ГРЕЦІЇ

Магістерська робота
студентки 2 курсу ОР «Магістр»
денної форми навчання
ОП «Історичне туризмознавство»
Спеціальність: 032 «Історія та археологія»
Овчарик Єлизавети Михайлівни

Науковий керівник:
доктор історичних наук
проф. **Казьмирчук Марія Григорівна**

КИЇВ - 2021

АНОТАЦІЯ

Овчарик Є. М. Релігійний туризм в Греції. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2021. 101 с.

У магістерській роботі проаналізований стан розвитку релігійного туризму в Україні, виявлені основні проблеми та переваги для організації релігійних турів. Визначено поняття релігійного туризму, його мета, види та форми. Проаналізовані переваги туризму в Греції, визначені основні сакральні пам'ятки країни, що становлять значну релігійну та історичну цінність. На основі дослідження особливостей організацій релігійних турів та аналізу пропозицій на туристичному ринку України запропонований новий туристичний продукт до святинь Греції. Туристичний продукт екскурсійно-пізнавальної спрямованості передбачає відвідування святинь міста Салоніки та комплексу монастирів Метеора, знайомство з релігією, історією та культурою Греції.

ABSTRACT

Ovcharyk Ye. M. Religious tourism in Greece. Taras Shevchenko National University of Kyiv. 2021. 101 p.

The master's thesis contains analysis of the state of development of religious tourism in Ukraine and identifies the main problems and benefits for the organization of religious tours. The concept of religious tourism, its purpose, types and forms are defined. The advantages of tourism in Greece are analyzed, the main sacred monuments of the country that are of significant religious and historical value are identified. Based on a study of the peculiarities of the organization of religious tours and analysis of proposals in the tourist market of Ukraine, a new tourist route to the shrines of Greece was proposed by author. The sightseeing tour includes visits to the shrines of Thessaloniki and the complex of monasteries of Meteora, acquaintance with the religion, history and culture of Greece.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. Розвиток релігійного туризму в Україні	8
1.1. Класифікація та характеристика видів релігійного туризму	8
1.2. Особливості організації релігійного туру	15
1.3. Перспективи розвитку релігійного туризму в Україні	20
РОЗДІЛ II. Характеристика туристичного потенціалу Греції	33
2.1. Географічні та природно-кліматичні умови Греції.....	33
2.2. Історико-релігійні об'єкти Греції	42
Розділ III. Розробка туристичного продукту з релігійного туризму в Греції	59
3.1. Огляд пропозицій релігійних турів на туристичному ринку України	59
3.2. Розробка туристичного продукту: «Золоті ворота християнства» з використанням туристичного потенціалу православних монастирів Метеора у Греції.	64
3.3. Розрахунок вартості туру.....	76
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ.....	88
ДОДАТКИ.....	97

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Паломництво віддавна займало важливу частину духовного життя людини. До святих місць вирушали щоб здійснити дещо більше ніж можливо у звичному середовищі – поклонитися Богу, відмолити гріхи, попросити здоров'я або знайти спосіб вирішення проблем на особливому, святому місці. На сьогоднішній день, релігійні подорожі залишаються так само важливими, а святі місця слугують, як об'єктами поклоніння, так і об'єктами пізнання. Люди вирушають у релігійну подорож для того, щоб відмовитися від буденності, переосмислити своє життя і познайомитися з історією та культурою країни відвідуючи її святині.

В даний час релігійний туризм є перспективним напрямком, а Греція є одним з найголовніших центрів релігійного паломництва для християн, тут знаходяться пам'ятки Візантійської імперії – першої великої християнської імперії світу. Крім того, з Греції християнська віра поширилась на інші країни, тут проповідували апостоли, що першими перейняли віру від Ісуса Христа. Більшість перших мучеників були грецького походження, серед них Димитрій Солунський, Святий Георгій, великомучениці Варвара, Катерина, Анастасія та багато інших, мощі яких зберігаються в грецьких храмах та монастирях і є важливими центрами паломництва для віруючих.

Цільова аудиторія релігійного туризму складається з різних людей і крім того, що релігійна подорож задовольняє духовні потреби людини, вона також знайомить з історією, архітектурою та мистецтвом країни. Тому релігійні тури можуть привабити велику кількість людей з різним світоглядом. Однак, більшість компаній на українському туристичному ринку пропонують ідентичні тури до найпопулярніших святинь світу. Тому існує потреба в розробці нових туристичних продуктів та розширенні географії релігійного туризму.

Тема даної кваліфікаційної роботи є актуальною, оскільки пропонується новий туристичний продукт до святинь Греції, що може привабити як паломників, так і туристів, що подорожують з пізнавальною метою.

Мета. Дослідити особливості організації релігійних турів та на основі результатів маркетингового дослідження туристичного ринку України, створити новий туристичний продукт до святинь Греції.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні **завдання**:

- визначити поняття, види та форми релігійного туризму;
- визначити основні компоненти індустрії релігійного туризму та етапи формування релігійних турів;
- проаналізувати проблеми та перспективи розвитку релігійного туризму в Україні;
- охарактеризувати природно-географічні ресурси та визначити головні історико-релігійні об'єкти Греції;
- провести аналіз пропозицій релігійних турів на туристичному ринку України;
- розробити новий туристичний продукт та розрахувати його вартість.

Об'єкт дослідження: релігійний туризм.

Предмет дослідження: організація релігійного туру до Греції.

Методи дослідження. Методологічну основу даної роботи становлять такі методи: емпіричного дослідження – спостереження та порівняння, а також загальнонаукові методи – аналізу, синтезу, узагальнення, розрахунку.

Наукова новизна роботи полягає у розробці нового туристичного продукту на основі аналізу пропозицій на українському туристичному ринку та оволодінні знанням про особливості організації релігійних турів.

В процесі дослідження були опрацьовані наукові роботи вітчизняних та зарубіжних науковців, проаналізовано матеріали статистики, спеціальна література, періодичні видання туристичного спрямування, навчальні посібники, а також путівники та Інтернет ресурси.

Вивченню релігійного туризму присвячені роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Можна виокремити ті, що присвячені загальнотеоретичним засадам релігійного туризму такі, як: О.В. Бабкін, М.Б. Біржаков, М. В. Соколова, А.Ю. Александрова, С.Ю. Житеньов, О.Т. Лойко,

Н. В. Крюкова, З.П. Сапелкіна, Т.Т. Христов, М.П. Мальська. Роботи цих науковців розглядають сутність та структуру релігійного туризму, досліджують роль релігії в житті суспільства, вивчають основи віровчень найвідоміших релігій світу, окреслюють географічні межі поширення релігій та описують святині, церковні реліквії та головні релігійні центри світу.

Розкривають особливості практичної організації релігійних турів роботи таких вчених, як: О.О. Любіцева, Т.Т. Христов, І.В. Зорін, Т.П. Каверина, В. О. Квартальнов, С.П. Кузик, В.Ф. Кифяк, В.С. Сенін та інші. Роботи цих авторів висвітлюють принципи і критерії розробки релігійного туру, розкривають основи менеджменту та маркетингу, характеризуються сучасні тенденції розвитку індустрії туризму та аналізуються законодавчі та нормативні акти, що регламентують її.

У кваліфікаційній роботі вивчаються також дослідження науковців, що розглядають особливості релігійного туризму в Греції: А.Ю. Александрова, Т. Т. Христов, Р.Г. Саакянц, В.О. Патійчук, О.Г. Баунов та інші. В роботах розглядаються теоретичні основи релігійного туризму та описуються центри паломництва Греції.

Окрім того, аналізується ряд джерел, що описують сакральні пам'ятки Греції, а саме: В.Н. Лазарев «Історія візантійського живопису», Н.І. Брунов «Нариси історії архітектури. Греція. Рим. Візантія», Н.В. Покровський «Стінні розписи в стародавніх храмах грецьких і руських» та «Походження старохристиянської базиліки», В.Д. Лихачов «Мистецтво Візантії IV-XV століть».

Для написання даної роботи було використане також чинне національне законодавство, зокрема Закон України «Про туризм» та Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Практична значимість роботи полягає в тому, що новий туристичний продукт релігійно-пізнавальної спрямованості, розроблений на основі аналізу історико-релігійного потенціалу Греції та маркетингових досліджень

туристичного ринку України, може бути реалізований туристичними фірмами, що спеціалізуються на виїзному релігійному туризмі.

Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків; містить 2 таблиці та 10 додатків. Список використаних джерел містить 100 найменування. Загальний обсяг роботи складає 84 сторінки без урахування титульної сторінки, анотації, змісту, списку використаних джерел та літератури, додатків.

РОЗДІЛ I. Розвиток релігійного туризму в Україні

1.1. Класифікація та характеристика видів релігійного туризму

Релігійний туризм визначається, як самостійний вид туризму, метою якого є відвідування релігійних об'єктів та центрів релігій, які розташовані поза звичного середовища для туристів. Такий вид туризму має дуже великий емоційний вплив на людину, після поїздки до святих місць люди відчують перезавантаження, полегшення, знаходять для себе відповіді на питання, відкривають нові місця, знайомляться з новими людьми, культурами та звичаями, що дає змогу розширити свідомість та почати змінювати своє життя.

Релігійні подорожі справедливо можна віднести до найдавнішого виду туризму, історія якого походить з часів Античності. Так, греки та римляни часто відвідували святі місця, в Дельфах розташовувався культовий центр Еллади, головним релігійним об'єктом там був храм Аполлона, де жила віщунка – Піфія і до неї з усіх околиць приїжджали для отримання пророцтва¹.

Релігійні подорожі продовжували розвиватись і в Середні віки, в цей час почали відбуватися поїздки на Святу землю для відвідування Гробу Господнього. А також, подорожі набрали ознак масовості у своєрідній формі Христових походів, які відбувалися під гаслом визволення святих місць від невірних.

У XV-XVI століттях в паломництво почали відправлялися не тільки глибоко віруючі люди, а й прості мандрівники – пілігрими. Згідно з А. Ю. Александровою: «Серед пілігримів були дворяни, що шукали посвяти в лицарі в Єрусалимі біля Гробу Господнього, політичні та військові агенти королів, які прагнуть опанувати окультними знаннями, творчі особистості, наприклад Юстус Тенеллус і Вільгельм Постіль, які за дорученням короля

¹ Христов Т.Т. Религиозный туризм. Учебное пособие – М.:Издательский центр «Академия», 2005. – С. 10.

Франції Франциска II збирали в Палестині рукописи для паризької бібліотеки, нарешті, купці, які подорожують з торговими цілями»².

У XIX ст. відбувається становлення організаційної туристичної справи чому поспривав, перед усім, науково-технічний прогрес. В 1851 році Томас Кук створив перше в світі туристичне підприємство та заклав основи індустрії подорожей, зробивши їх доступними для масового споживання³. Він запровадив базові принципи організаційного туризму – коли туристична компанія турбується про всі потреби туристів і організовує білети, харчування, проживання та базові екскурсії. Томас Кук став першим і в організації паломницького туризму, він звернув увагу на потребу віруючих людей, які прагнули відвідати святі місця, але боялися великої кількості перешкод, що поставали на їх шляху. У 1868 році він розробив і здійснив план комфортної та безпечної подорожі християнських паломників до Єрусалиму. В подорожі через пустелю приймали участь 60 людей, яких супроводжували 77 представників туристичної компанії, задля забезпечення безпеки паломників їх охороняли озброєні вартіві разом з собаками, в каравані також були 65 верхових коней, та ще 87 коней разом з мулами і віслюками, що забезпечували перевезення усіх необхідних речей, ця подорож вважається першим організованим релігійним туром⁴.

З XX столітті у зв'язку з розвитком інфраструктури значно розширилася географія релігійного туризму, поїздки почали відбуватися частіше та з'явилося широке коло туристичних послуг. На сьогоднішній день, потяг релігійних людей до самовдосконалення та поклоніння святим місцям не зменшився, тому щороку мільйони людей відправляються в подорожі з релігійною метою.

Для географічного вивчення релігійного туризму існує районування – макрорегіони, де розташовані світові центри паломництва. Багато вчених у

² Александрова А.Ю. Международный туризм. Учебное пособие для вузов – М.:Аспект Пресс, 2002. – С.140.

³ Там само. – С. 165.

⁴ Про перших туристів і не тільки... (До Всесвітнього дня туризму): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sm.gov.ua/ru/component/content/article/116-viddil-turyzmu/16812-pro-pershikh-turystiv-i-ne-tilky-do-vsesvitnoho-dnya-turyzmu.html>

своїх роботах з релігійного туризму, приділяють увагу районуванню, зокрема А. Ю. Александрова. На основні цих досліджень в наступній таблиці пропонується розглянути макрорегіони релігійного туризму (таб.1.1).

Таблиця 1.1

Макрорегіони паломництва

Україна, Росія, Білорусь, Греція, Грузія, Болгарія, Румунія та ін.	Православні країни
Більша частина Західної Європи	Переважає католицизм та протестантизм з багаточисленними течіями
Північна Америка	Домінуюче положення християнства
Латинська Америка	Переважає християнство та традиційні народні вірування корінного населення
Північна Африка	Переважає іслам
Східна і частково Західна Африка	Переважає іслам, існують центри християнства та традиційних народних вірувань
Західна Азія	Переважає іслам і центри християнства та іудаїзму
Південна Азія	Поширені іудаїзм, буддизм та іслам, а також, центри християнства, сикхізму та джайнізму
Південно-Східна Азія	Переважає буддизм, іслам, є центри християнства та іудаїзму
Східна Азія	Переважає буддизм, конфуціанство, синтоїзм, частково християнство та іслам
Середня Азія	Переважає іслам
Центральна Азія	Переважає буддизм

Визначено, що велику роль для розвитку релігійного туризму грає мотивація людей, що вирушають у подорож, можна виділити декілька основних видів релігійної поїздки:

- проща, коли прочани вирушають в мандрівку з метою служіння Богу для того, щоб вклонитися святим місцям та взяти участь в релігійних подіях;
- подорож з пізнавальною метою, щоб познайомитись з релігійними об'єктами, історією, культурою та звичаями;
- поїздка з науковою метою для того, щоб вивчити та дослідити певні релігії та віровчення;
- місіонерська подорож, для проповідей і поширення релігійного віровчення.

Разом з тим, основними цілями релігійної поїздки є пошук вирішення проблем, надія на зцілення, очищення від гріхів, подяка Богу та пошук сенсу життя.

Туризм релігійного спрямування поділяється на два основних види – паломництво, або проща та релігійний екскурсійно-пізнавальний туризм.

Паломництво можна віднести до найдавнішого виду туризму, назва походить від слова «пальма», оскільки у Середні віки прочани, які здійснювали подорож на Святу землю поверталися звідти з пальмовою гілкою, що для християн є символом перемоги над смертю⁵.

Як відомо, паломник – це глибоко віруюча людина, яка вже має сталу систему цінностей та знає конкретну мету поїздки і відвідує ті святі місця, релігію яких сповідує. Зважаючи на це, паломник не має на меті відвідування екскурсій та музеїв, прогулянок і знайомства з містом куди він приїжджає, все це є другорядним для нього. Крім того, і комфорт не є першочерговим в цій подорожі – людина може змінити звичні для неї умови заради досягнення своєї духовної мети. Як пише Т.Т. Христов: «Ідея паломництва розуміє собою дії в умовах певних труднощів, добровільно взяті на себе зобов'язання бути в цих умовах. Це символізує готовність людини пожертвувати тимчасовим і скороминущим матеріальним в ім'я вічного духовного»⁶.

⁵ Соколова М.В. История туризма. Учебное пособие. – М.: Мастерство, 2002. – С. 82

⁶ Христов Т.Т. Религиозный туризм. – С. 9.

Відтак, прочани невибагливі стосовно місця проживання, рівня обслуговування та харчування, часто вони залишаються пожити при монастирях, на територіях релігійних центрів, або в палаткових містечках, особливо, якщо їх приїзд обумовлений певними релігійними подіями, які там відбуваються. Наприклад, у Саудівській Аравії, в долині Міна побудоване найбільше палаткове містечко, де можуть бути розміщені більше трьох мільйонів паломників, які щорічно приїжджають в Мекку.

Інший вид релігійного туризму має екскурсійно-пізнавальну спрямованість, коли подорожуючі знайомляться з центрами релігій та релігійними об'єктами, можуть відвідувати монастирі, храми, природні релігійні об'єкти, музеї релігій, виставки, а також брати участь у священних таїнствах, релігійних обрядах, церемоніях, медитаціях та ритуалах. Такі туристи можуть відвідувати релігійні події та місця, які не належать до їх віросповідання, або світогляду, виключно з пізнавальною метою. Однак, слід зазначити, що деякі релігійні місця недоступні для відвідування туристами-екскурсантами. В деякі індуїстські храми не дозволено заходити людям, які сповідують іншу релігію, також і Мекка вважається священним містом для мусульман, тому прихильникам інших релігій вхід в місто заборонений⁷.

Порівнюючи туристів, які вирушають в релігійний тур з пізнавальною метою та прочан, треба зазначити, що перші обирають більш комфортні подорожі, які підійдуть туристам різного віку з чітко визначеною програмою туру, вони розміщуються в готелях та відвідують святі місця у супроводі екскурсовода. Термін таких поїздок, як правило, коротший, вони не створюються з метою відвідування певної релігійної події, а часто охоплюють більш широке коло релігійних об'єктів, коротко знайомлячись з кожним. До цього ж виду релігійного туризму варто віднести поїздки з науковою метою, де велику роль грає релігійне надбання – архітектурні, писемні пам'ятки, культові предмети та все інше, що дає змогу вченим дослідити певну релігію.

⁷ Христов Т.Т. Религиозный туризм. – С. 11-12.

Варто розглянути особливості релігійного туризму, насамперед, подорожі поділяються на організовані та неорганізовані. Більшість надає перевагу організованому туризму, коли заздалегідь вирішується програма туру, вибудовується маршрут, обираються дати подорожі та чіткий перелік послуг, такі умови точно регламентовані та надання послуг, як правило, здійснюється за попередньою платою. Неорганізовані тури подорожуючі планують самостійно, не звертаючись до посередників. Такі тури є досить гнучкими, оскільки існує можливість здійснювати зміни в маршруті та додавати нові місця для відвідування, змінювати терміни подорожі та спосіб пересування⁸.

Окрім того, релігійні подорожі відрізняються за кількістю учасників – існують групові та індивідуальні тури. Зазвичай, для індивідуального туру характерна участь від одного до п'яти учасників, такий тур є дуже привабливим для подорожуючих, оскільки створюється спеціально за усіма забаганками туриста⁹. Часто прихильниками саме індивідуальних та неорганізаційних подорожей є прочани, які прагнуть усамітнитися на час поїздки, відійти від звичного способу життя, відчутти себе ближче до Бога та знайти в середині себе відповіді на питання, не відволікаючись на сторонні речі, тому вирушають у прощу усамітнено.

Розглянемо також класифікацію релігійних турів в залежності від терміну перебування, є одноденні, подорожі на декілька днів та багатоденні. Одноденними, вважаються подорожі, які тривають від трьох годин та не переважають добу. Подорожі, які включають декілька днів бувають терміном від одної доби та обов'язково включають ночівлю¹⁰. Релігійні тури з екскурсійно-пізнавальною метою, зазвичай, складають одноденну, або поїздки на декілька днів, тоді як паломництво може займати більшу кількість часу, деякі паломницькі подорожі можуть займати навіть більше року

⁸ Биржаков М.Б. Введение в туризм. Учебник. Издание 8-е, переработанное и дополненное. – СПб.: Герда, 2006. – С. 74.

⁹ Дьяченко О.Н., Полесская О.П. Организация специальных видов туризма. Учебное пособие для студентов направления подготовки 43.03.02 «Туризм». Брянск: ФГБОУ БГУ, 2017.– С. 18.

¹⁰ Александрова А.Ю. Международный туризм. – С. 26.

Ще, однією класифікацією є поділ турів за віковими критеріями, є подорожі для дітей, молодіжні тури, для молодих економічно активних людей, середнього віку та подорожуючих людей пенсійного віку¹¹. Кожен тур розробляється спеціально, орієнтуючись на вікову категорію туристів та зважаючи на всі потреби подорожуючих.

З'ясуємо класифікацію релігійного туризму в залежності від сезону. Так, існують подорожі, які організуються протягом цілого року та сезонні подорожі, що приурочені до певної релігійної події, яка відбувається в конкретний час¹². Наприклад, відвідування Ватикану на час проповіді Папи Римського. Час у який відбувається найбільша кількість подорожей називається туристичним сезоном, який може відрізнитися в залежності від регіону.

Зауважимо, що існує також поділ за об'єктами відвідування. Релігійні туристи приїжджають до святих місць і це можуть бути культові конфесійні об'єкти – церкви, монастирі, храми, мечеті, або природні святі місця – гори, печери, ріки, озера.

Водночас, дуже важливою є класифікація турів за типами, що залежать від територіальних особливостей:

- внутрішній туризм, що означає подорож всередині своєї країни;
- в'їзний – коли певну країну відвідують мешканці іншої держави;
- виїзний – коли жителі однієї країни відправляються в подорож до іншої країни.

Такі типи туризму можуть поєднуватися різним чином та створювати собою категорії туризму:

- туризм у межах країни, куди входить внутрішній та в'їзний туризм;
- національний туризм, що також охоплює внутрішній та в'їзний туризм;
- міжнародний туризм, який включає в'їзний та виїзний туризм.

Отже, доведено, що релігійний туризм – це подорож з релігійною, або пізнавальною метою, відвідування святих місць та релігійних центрів,

¹¹ Христов Т.Т. Религиозный туризм. – С.13.

¹² Дьяченко О.Н., Полесская О.П. Организация специальных видов туризма. – С. 18.

головними цілями такої поїздки є надія на зцілення, пошук вирішення проблем, відмолення гріхів, служіння вірі та подяка за благополуччя. Основні види релігійного туризму: паломництво, яке передбачає подорож до місця, що має сакральне значення, для поклоніння та молитов; релігійний екскурсійно-пізнавальний туризм, для якого характерно відвідування святих місць та участь у релігійних подіях з пізнавальною метою. Останній охоплює ширше коло туристів, в такі подорожі можуть вирушати представники різних релігій, як глибоко віруючі люди, так і екскурсанти, які переконані у відсутності існування будь-якого божества. Доведено, що релігійний туризм представлений різними формами, так існує організований та неорганізований туризм. Окрім того, релігійні тури відрізняються: за кількістю учасників – індивідуальні та групові тури; за терміном перебування в подорожі – одноденні, на кілька днів та багатоденні тури; орієнтовані на вік учасників релігійної подорожі; за сезонністю – цілорічні та сезонні; за об'єктами відвідування. Визначено, що за типами релігійний туризм поділяється на внутрішній, в'їзний та виїзний, які створюють собою категорії туризму – в межах країни, національний та міжнародний туризм.

1.2. Особливості організації релігійного туру

Перед тим, як визначити особливості організації релігійного туру, варто розглянути основні компоненти індустрії туризму – послуги розміщення, харчування, переміщення та екскурсійні.

Спочатку розглянемо засоби розміщення релігійних туристів, які можна поділити на колективні та індивідуальні. До колективних засобів розміщення відносяться готелі, хостели, мотелі, бунгало, кемпінги, палаткові містечка, гуртожитки, спеціально обладнанні місця при монастирях, храмах та інших релігійних об'єктах. До індивідуальних засобів розміщення відносяться будинки, квартири, окремі кімнати та інші будівлі, що здаються в оренду. Як вже зазначалось вище, основною метою релігійної подорожі для паломників є служіння вірі, тому комфорт для них не настільки важливий, у виборі місця

проживання орієнтуються переважно на близьке розташування до певного релігійного об'єкту¹³.

Наступним, важливим сегментом індустрії релігійного туризму є харчування. Туристам пропонується широке коло закладів громадського харчування, яке представлено різними ресторанами, кафе, столовими, закусочними та іншими закладами де туристи можуть обрати страви на свій смак. Крім того, при монастирях, храмах та інших релігійних установах пропонується їжа для паломників, де вибір страв відрізняється від запропонованого в звичайних закладах, така їжа може бути більш простою, пісною та одноманітною¹⁴. Послуги харчування частіше не є окремим елементом турпакету, так як в основному являють собою частину послуг розміщення. У будь-якому випадку, організатор туру повинен враховувати, що людина зобов'язана приймати їжу щонайменше тричі в день. Щоб голод не поглинав всю увагу туристів навіть на нетривалому маршруті дуже важливо дотримуватися правильного режиму харчування.

Разом з тим, релігійні подорожі поділяються на піші та з використанням транспортних засобів. Туристи користуються авіаційним, залізничним, автомобільним, морським, річковим та іншими видами транспорту для досягнення пунктів відвідування, часто використовують декілька видів транспорту на різних етапах подорожі. Велике значення для релігійного туризму мають піші подорожі, так паломники проходять шлях пішки, тим самим відмовляючись від звичного комфорту для досягнення своєї духовної мети. Крім того, велика кількість релігійних об'єктів знаходиться у важкодоступних місцях для будь-якого транспорту і дістатися туди іншим чином неможливо.

Важливою складовою релігійною туру є екскурсійне забезпечення, тобто відвідування релігійних об'єктів. Насамперед, варто виділити, що входить до релігійних об'єктів:

¹³ Дьяченко О.Н., Полесская О.П. Организация специальных видов туризма. – С. 18-20.

¹⁴ Христов Т.Т. Религиозный туризм. – С. 19-20.

- культові споруди, такі як – храми, монастирі, церкви, мечеті, синагоги, костели;
- природні об'єкти – гори, печери, річки, каміння;
- невеликі культові об'єкти – придорожні хрести, вівтарі божеств та інші об'єкти.

До святих місць відноситься широке коло визначних для певної конфесії об'єктів, де проводять релігійні заходи на які збирається велика кількість паломників. Більш ширшого розуміння стосується поняття релігійного центру, куди поряд зі святинями входять освітні заклади та адміністративні органи релігійних організацій.

Відправляючись у релігійний тур, туристи слідує певному маршруту, що передбачає відвідування святих місць та релігійних центрів. Розглянемо класифікацію релігійних маршрутів, які поділяються за сезонністю, побудовою шляху та за видом основного транспорту¹⁵.

За сезонністю варто виділити разові поїздки, які приурочені до певного релігійного свята. Коли певний релігійний об'єкт доступний для відвідування постійно, маршрут класифікується, як цілорічний. Сезонний маршрут стосується місць на які впливає клімат, або інші фактори, тому відвідування розраховане тільки на певний час¹⁶.

За побудовою шляху можна виділити кільцевий маршрут – коли початок і кінець шляху збігаються, лінійний – коли початок та кінець не збігаються, радіальний – коли початок і кінець шляху збігаються, однак відвідуються й інші пункти, потім повертаючись в початкову точку та комбінований маршрут - шлях, в якому поєднані елементи кільцевого, лінійного та радіального маршрутів. Маршрути, що класифікуються за видом транспорту, поділяються на авіаційні, автомобільні, залізничні, круїзні та піші¹⁷.

¹⁵ Дьяченко О.Н., Полесская О.П. Организация специальных видов туризма. – С. 21.

¹⁶ Христов Т.Т. Религиозный туризм. – С. 11.

¹⁷ Там само. – С. 12.

Організація релігійного туру починається з розробки його концепції та дослідження основних тенденцій в паломницькому та екскурсійно-пізнавальному туризмі. Аналізуються переваги, недоліки та можливі загрози туру, а також попит та пропозиції на туристичному ринку. Далі йде планування туру: визначається вид транспорту, засоби розміщення туристів, заклади харчування та основні об'єкти відвідування, обирається тип маршруту. Для організації релігійного туру важливе дослідження релігійних центрів, їх транспортна доступність, коло послуг, що вони пропонують, особливості відвідування, можливість розміщення туристів та проведення масових релігійних заходів¹⁸.

Наступним етапом є укладання договорів з закладами харчування, об'єктами розміщення, перевізниками та іншими постачальниками послуг. В договорі вказують: предмет договору, основні умови, права та обов'язки постачальника, відповідальність сторін, порядок розрахунків, юридичні адреси сторін та форс-мажорні обставини. Ще одним важливим етапом організації туру є підготовка інформаційного забезпечення: опис маршруту, умов розміщення, харчування, програми туру та додаткових послуг¹⁹.

Після того, як визначаються основні параметри туру можна розрахувати його вартість. Ціна туру встановлюється на основі суми витрат, прибутків та податків і покриває, як прямі витрати на перевезення, розміщення, харчування та екскурсійне забезпечення, так і непрямі, що стосуються менеджменту туристичної організації.

Для реалізації потенційного туру використовуються дві основні форми: збут через власне бюро продажів, коли продаж здійснюється напряму покупцю та з допомогою посередника, така форма є найбільш поширеною. Процес реалізації туристичного продукту включає в себе основні етапи: прийом клієнта і встановлення контакту з ним, з'ясування мотивації вибору туристського

¹⁸ Христов Т.Т. Религиозный туризм. – С. 19-25.

¹⁹ Любіцева О.О. Методика розробки турів. Навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2003. – С. 19-33.

продукту, пропозиції турів, інформаційне забезпечення покупця, укладення договору та розрахунок з клієнтом.

Не менш важливим є просування готового турпродукту на туристичному ринку з допомогою реклами. Згідно з І. Г. Смирновим: «Реклама в туризмі має такі умови дієвості: 1) рекламна інформація повинна бути новою і несподіваною; 2) реклама є обов'язковою на стадіях впровадження туристичного продукту на ринок та зростання; 3) реклама повинна підкреслювати такі особливості туристичного продукту, які відрізняють його від аналогів фірм-конкурентів; 4) реклама особливо рекомендується до використання в періоди економічного піднесення»²⁰. Водночас, оскільки релігійний туризм має великий емоційний вплив на людину, особливо значиму роль грає концепція реклами і важливі етичні норми реклами релігійного туру. Вона має бути подана в правильній формі, опираючись на інтереси туристів, не ображаючи почуття віруючих та розміщуватися у виданнях з чистою репутацією.

Окрім того, організовуючи релігійний тур варто враховувати туристичні формальності, а саме норми закону тієї чи іншої країни, яких має суворо дотримуватися кожен турист. Варто виділити такі основні формальності – паспортно-візові, митні та страхового забезпечення туристичних подорожей. Кожен турист, що перетинає кордон повинен мати закордонний паспорт, тобто офіційний документ, який підтверджує особистість та громадянство. В деяких країнах вимагається спеціальний дозвіл на в'їзд та виїзд, проживання або транзит через їх територію – віза. Існують візи різних видів: одноразові та багаторазові, індивідуальні та групові, в'їзні, транзитні, виїзні, шенгенські та інші. Крім того, турист має пройти митний контроль, який полягає в перевірці документів, багажу, особистому огляді та опитуванні. Митні формальності змінюються доволі часто, в залежності від політичної, економічної чи соціальної ситуації в країні, тому організатор турів повинен інформувати

²⁰ Смирнов І. Г. Маркетинг у туризмі / Робоча навчальна програма для студентів напряму підготовки 6.140103 «Туризм» / І. Г. Смирнов. – К.: КНУКіМ, 2012. – С. 64.

туристів про ті чи інші умови перетину кордону. Велику роль в туристичній сфері грають гарантії безпеки клієнтів, тобто особиста безпека туриста та збереження його майна. Коли турист потрапляє в незнайоме середовище – змінює звичні умови життя, харчування, клімат, можуть виникнути ризики для його життя та здоров'я, тому існує процедура укладання страхового договору, коли страхова компанія надає допомогу та покриває збитки у разі виникнення події, що передбачає договір²¹.

Отже, організація релігійного туру передбачає забезпечення туристів послугами розміщення, харчування, перевезення та екскурсійним обслуговуванням. Було визначено, що першим етапом формування туру є розробка концепції та мети, далі розгляд можливих перешкод та недоліків, після чого вибір місця проживання, харчування, способу перевезення, маршруту та головних місць відвідування, потім укладання договорів з майбутніми постачальниками послуг, формування інформаційного забезпечення туристів, розрахунок вартості туру, просування готового продукту на туристичному ринку та в кінцевому результаті реалізація туру.

1.3. Перспективи розвитку релігійного туризму в Україні

На сьогоднішній день, все більше зростає цікавість до пам'яток релігійної культури та святих місць не тільки у віруючих. В Україні знаходиться велика кількість релігійних об'єктів, які прагнуть відвідати подорожуючі з різних країн та познайомитися з історією, культурою, архітектурою та мистецтвом країни, такий попит сприяє розвитку ринку релігійного туризму.

Для того, щоб говорити про розвиток релігійного туризму в Україні варто визначити основні чинники, які на це впливають. Пропонуємо розглянути основні фактори, що сприяють зростанню попиту на релігійні тури, або обмежують його.

Україна має вигідне геотуристичне положення, яке характеризується такими основними рисами:

²¹ Филимонова И.Ю. Организация международного туризма. Учебное пособие. – Оренбург: Оренбургский государственный университет, 2011. – С. 35.

- знаходиться на південному заході Східноєвропейської рівнини, в центральній частині Східної Європи;
- має вихід до Чорного моря на півдні та Азовського на південному сході країни;
- розташована на перетині важливих шляхів, що з'єднують країни Азії, Західної та Центральної Європи;
- межує на сході і півночі з Росією, на північному заході – з Білоруссю, на південному заході – з Молдовою, на заході – з Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією.

Україна має значні ресурси для розвитку туризму: історико-культурна спадщина, мальовнича природа та помірно-континентальний клімат, що характеризується жарким літом та морозною зимою приваблюють до себе туристів з різних регіонів та сприяють розвитку багатьох видів туризму.

Україна має велике культурне надбання, яке приваблює подорожуючих з культурно-пізнавальною метою, головними культурними центрами є великі міста такі, як Київ, Львів, Одеса, Кам'янець-Подільський, Полтава, Харків та інші. Гірське повітря Карпат, джерела мінеральних вод та унікальні узбережжя Чорного та Азовського морів сприяють розвитку лікувально-оздоровчого туризму.

Туристичні ресурси та історико-культурне надбання України сприяють і становленню нових видів туризму таких, як зелений туризм, або темний. На сьогоднішній день зелений туризм набирає все більшу популярність серед людей, які втомилися від життя у великих містах і хочуть відпочити у затишному і тихому місці, насолоджуючись красою природи. Центрами зеленого туризму є села Карпат, Полтавської, Черкаської, Чернігівської областей. Так само, велику цікавість для туристів становить темний туризм, або туризм катастроф, який має на меті привернути увагу людей до явищ, що несуть потенційну загрозу людству. Найбільш популярним центром темного туризму в Україні є Чорнобильська зона, також популярні екскурсії на

Личаківському кладовищі у Львові, Байковому кладовищі в Києві, Бабиному Яру та інших місцях.

Окрім того, на українському туристичному ринку чільне місце займає релігійний туризм, оскільки в країні знаходиться велика кількість релігійних об'єктів, які приваблюють до себе паломників з різних країн.

Релігійна традиція України формувалася протягом століть зазнаючи впливу християнства, католицизму та протестантизму і на сьогоднішній день це багатоконфесійна держава. Згідно з даними Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, більша частина релігійного населення країни сповідує православ'я та є прихожанами Православної Церкви України, або Української Православної Церкви Московського Патріархату. Католики займають друге місце серед релігійних конфесій України і належать до Української Греко-Католицької Церкви та Української Римо-Католицької Церкви. Протестантизм в Україні поділений на декілька конфесій та деномінацій і координується такими організаціями, як Рада Євангельських Протестантських Церков України та Український євангелічний альянс. В країні також проживають представники ісламу та іудаїзму²².

Кожна з конфесій, за багатовікову історію залишила на території України велику кількість пам'яток сакральної архітектури, що складають історико-культурну спадщину країни. Сьогодні вони є важливими релігійними центрами та доступні для відвідування туристів з усього світу.

Оскільки, головною мотивацією для людей, які відправляються в релігійну подорож є відвідування святих місць, насамперед, розглянемо релігійні об'єкти України.

В Україні нараховується велика кількість діючих лавр – три православних монастирі та греко-католицький, вони є головними центрами паломництва

²² Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2020 рр.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_religiya.pdf

міжнародного значення, завдяки святиням, що там знаходяться. Найчастіше відвідуваними є Києво-Печерська, Почаївська і Святогірська лаври, а також Різдва Богородиці ставропігійний чоловічий монастир, або Глинська пустинь, Святогірський Успенський Зимненський ставропігійний монастир, Свято-Троїцький кафедральний собор у Чернігові, Успенський чоловічий монастир в Одесі, Свято-Троїцький Корецький ставропігійний жіночий монастир, Харківський Благовіщенський кафедральний собор та інші храми і монастирі, що мають міжнародне значення для паломництва²³.

Розглянувши головні святині України, можемо визначити такі найбільш значимі церковні реліквії:

- в Києві знаходяться мощі великомучениці Варвари у Володимирському соборі;
- найбільша кількість збережених мощей знаходиться в Дальніх і Ближніх печерах Києво-Печерської лаври, а також частки животворящого Хреста Господнього;
- у Вознесенському Флорівському жіночому монастирі знаходяться мощі Єлени Флорівської;
- в печерах Архангело-Михайлівського Звіринецького монастиря розташовані мощі святих київських монахів;
- в Троїцькому Китаївському чоловічому монастирі є мощі преподобного Феофіла Київського та мощі преподобної Досифеї Київської²⁴;
- у Свято-Успенській Святогірській лаврі з реліквій є мощі преподобного Іоанна затворника Святогірського та Святогірська ікона Божої Матері;
- у Почаївській Успенській лаврі знаходяться мощі преподобних Іова Почаївського та Амфілохія Почаївського, а також Почаївська ікона Божої

²³ Культура – Релігійні споруди України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://virtual.ua/ua/culture/ukraine/placeofworship/>

²⁴ Муравьев А.Н. Путешествие по святым местам. I Киев: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://azbyka.ru/otechnik/Andrej_Muravev/puteshestvie-po-svjatym-mestam-russkim-chast-1/33

Матері з чудотворними властивостями та відбиток стопи Богородиці з цілющою водою;

- в Чернігові у Свято-Троїцькому монастирі знаходяться мощі чернігівського святого Феодосія Углицького, Філарета Гумілевського і преподобного Лаврентія;
- в Успенському чоловічому монастирі в Одесі зберігається рака зі святими мощами преподобного Кукші Одеського, а також ковчег зі стопою апостола Андрія Первозданного і привезена з Афону ікона Божої Матері «Годувальниця»;
- в Спасо-Преображенському кафедральному соборі знаходяться мощі святого Інокентія Херсонського;
- в Харківському Благовіщенському кафедральному соборі зберігаються мощі Афанасія III Пателара, архієпископа Мелетія та Олександра, а також Озерянська ікона Божої Матері та чудотворна ікона Єлецької Богородиці;
- в Глинській пустині знаходиться ікона Спаса Нерукотворного, список Глинської ікони Божої матері та мощі преподобних старців глинських.

Всі ці святині складають собою релігійні центри паломництва міжнародного значення і приваблюють до себе паломників з різних країн.

Серед головних релігійних центрів Української Греко-Католицької церкви, можемо виділити Зарваницький духовний центр, що є однією з найвизначніших католицьких святинь світу, тут знаходяться визначні церковні реліквії – чудотворна ікона Божої Матері Зарваницької, ікона Розп'ятого Спасителя та мощі християнських мучеників. Не менш відвідуваною є Свято-Успенська Унівська лавра, головною реліквією тут є чудотворна ікона Пресвятої Богородиці. У Львівській області знаходиться відпустовий Марійський паломницький центр Страдч, який є однією з найдавніших християнських святинь України, тут знаходяться чудотворна ікона Страдецька Богородиця і місце поховання Миколи Конрада та дяка Володимира Прийми, які загинули під час окупації Галичини у 1941 році. Василіянський монастир Преображення Господнього щороку відвідують кілька мільйонів паломників з різних країн

Європи, тут зберігається частка Животворящого Хреста Господнього та ікона Гошівської Божої Матері.

Головними релігійними центрами Української Римо-Католицької церкви є Латинський кафедральний собор у Львові, Собор Успіння Пресвятої Діви Марії у Харкові, Костел Святого Миколая у Києві та Кафедральний собор Успіння Пресвятої Діви Марії в Одесі²⁵.

В місті Умань знаходиться єврейська святиня – це могила духовного наставника хасидів цадика Нахмана. Кожного року сюди приїжджають хасиди брацлавської течії для святкування Нового року за іудейським календарем – Рош га-Шана. Це паломництво є обов'язковим для кожного хасида, також за іудейським повір'ям, Бог вносить ім'я і подальше майбутнє в Книгу життя, тому той хто відсвяткує цей день біля священної могили, в майбутньому буде щасливий і успішний²⁶.

Завдяки великій кількості релігійних об'єктів в Україні та вигідному географічному розташуванню, релігійний туризм може займати чільне місце серед інших видів міжнародного туризму, однак існує ряд чинників, що стримують його розвиток.

Одним з найважливіших чинників розвитку туризму є стабільна політична ситуація в країні. Протягом 2014 року туристичний ринок України поніс значні втрати. Україна загубила близько 30% рекреаційно-туристичних ресурсів після анексії Криму. Крім того, військові події на Сході вплинули на загальний імідж країни, внаслідок чого значно зменшилися туристичні потоки. Згідно з даними Державної служби статистики України за 2014 рік в країну в'їхало 12711507 іноземних громадян, тоді як в у 2013 році спостерігалось 24671227 іноземних

²⁵ Енциклопедія сучасної України. Архітектура сакральна: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=44838

²⁶ Цьогоріч до Умані святкувати Рош га-Шана збираються до 10 тисяч хасидів: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3084954-cogoric-do-umani-svatkuvati-ros-gasana-zbirautsa-do-10-tisac-hasidiv.html>

туристів, виходячи з цього можна побачити, що туристичні потоки скоротилися майже на 50%²⁷.

Разом з тим, значні зміни сталися в туристичній сфері України після 2017 року, коли було підписано документ згідно з яким Україну було включено до списку держав, яким не потрібні візи для короткотермінових поїздок до країн-учасниць Шенгенської угоди. Стали доступні поїздки до країн учасниць Європейського Союзу, окрім Великобританії та Ірландії, а також в Норвегію, Швейцарію, Ліхтенштейн та Ісландію, які не входять в ЄС, але є країнами-учасницями Шенгенської зони. Внаслідок цього, можемо спостерігати помітний приріст туристів, що виїжджають з країни. За даними Державної служби статистики України у 2017 році кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, які виїжджають за кордон становила 2289854, тоді як у 2018 році кількість туристів збільшилася майже вдвічі і становила 4024703 осіб.²⁸

Не менш важливим для розвитку релігійного туризму є стан економіки в країні, який впливає на достаток населення та платоспроможність, що в свою чергу має вплив на туризм. На сьогоднішній день в Україні спостерігається нестабільна економічна ситуація – падіння курсу національної валюти та зростання рівня безробіття, призводить до втрати платоспроможності населення, а також перешкоджає можливості для покращення туристичної інфраструктури країни. Всі ці чинники перешкоджають розвитку релігійного туризму, тому економічна ситуація в країні потребує постійного аналізу для виявлення певних проблем та пошуку шляхів їх вирішення.

Говорячи про чинники, що стримують розвиток релігійного туризму в Україні варто відзначити і низьку якість інформаційних ресурсів. Зокрема, відсутність реклами, через що паломники можуть не знати про можливість

²⁷ В'їзд іноземних громадян в Україну за країнами, з яких вони прибули, у 2014 році: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/tyr/tyr_u/vig2014_u.htm

²⁸ Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за видами туризму: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

відвідування тої чи іншої святині. Для вирішення цієї проблеми і популяризації релігійного туризму варто проводити просування готового туристичного продукту в соціальних мережах, на радіо та телебаченні, друкувати рекламу у виданнях з релігійною тематикою. Не менш важливим для розвитку релігійного туризму буде створення прес-турів, до яких буде залучено представників паломницьких центрів та туристичних компаній, відомих і авторитетних членів релігійної спільноти та представників ЗМІ.

На сьогоднішній день, більшість туристичних компаній в Україні націлені переважно на виїзний туризм. У той самий час європейські туристичні компанії працюють однаково, як на внутрішній, так і на в'їзний і виїзний туризм. Головними причинами переваги виїзного туризму над внутрішнім є погано розвинута туристична інфраструктура України, низька якість обслуговування та високі ціни на послуги. До недоліків варто віднести, також низький рівень розвитку транспортної інфраструктури, погана якість українських доріг та важка доступність до багатьох релігійних центрів України.

Як вже зазначалося вище, для прочан головною метою паломництва є духовне зцілення та послух Богу, тому комфортні умови у подорожі не є першочергово важливими. Тоді, як туристи релігійно-екскурсійної спрямованості обирають більш зручне розташування та умови проживання.

На сьогоднішній день, багато монастирів пропонує житло та харчування на їх території. Наприклад, у Свято-Успенській Почаївській Лаврі для прочан пропонуються готельні номери різного типу. В готелі є номери покращеного типу, зі зручностями в номері, які розраховані на розміщення від двох до шести чоловік і коштують від 300 до 620 гривень за добу. Крім того, пропонуються окремі номери зі зручностями на поверсі, розраховані на проживання від двох до семи осіб за ціною від 200 до 490 гривень. Також, для паломницьких груп пропонуються номери розраховані на десять осіб проживання, за які приймають символічну пожертву монастирю²⁹.

²⁹ Замовлення місць та вартість номерів у для прочан Свято-Успенської Почаївської: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pochaev.org.ua/?lang=rus&pid=1410>

При монастирях діють трапезні, де можна замовити комплексні обіди для прочан. В трапезній Свято-Успенської Святогірської Лаври для прочан пропонується дворазове безкоштовне харчування, а також, щоб придбати продукти для особистих потреб на території Лаври знаходиться продуктова крамниця³⁰.

Не менш важливим, для прочан є місця, де можна проводити релігійні заходи. Багато монастирів пропонують зали для таких заходів, наприклад, у Зимненському монастирі доступний конференц-зал з усім необхідним обладнанням для проведення релігійних конференцій³¹.

Більшість основних релігійних центрів України має всі необхідні умови для розміщення та комфортного проживання на їх території релігійних туристів. Однак, існує чимало святих місць з поганою транспортною доступністю та відсутністю поруч місць для розташування паломників, що ускладнює їх відвідування і обмежує туристичні компанії у розробці нових туристичних маршрутів.

Велику роль для розвитку релігійного туризму грає наявність професійних фахівців, які добре обізнані в темі подорожі та знайомі зі святими місцями, в які відправляються паломники. А також, зі знанням іноземної мови для залучення іноземних туристів. На сьогоднішній день в Україні існує чимало туристичних компаній та паломницьких служб, які співпрацюють з релігійними центрами і організовують подорожі. Географія паломницьких турів охоплює всю Україну, більшість релігійних подорожей здійснюється на Святу Землю, а також до святинь Європи та Сходу.

На сьогоднішній день можемо виділити такі основні паломницькі центри та туристичні компанії, що спеціалізуються на релігійному туризмі:

- Паломницький Центр при Відділі зовнішніх церковних зв'язків Української Православної Церкви є центральним паломницьким органом

³⁰ Трапеза: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://svlavra.church.ua/v-pomoshh-palomniku/trapeza/>

³¹ Паломницький комплекс Зимненського монастиря «Парус» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zymne.org/palomnytskyi-kompleks>

УПЦ, що координує діяльність паломницьких служб, здійснює інформаційну підтримку паломницького руху, навчання кваліфікаційних кадрів, організацію та розробку програм релігійних подорожей³². Головними цілями Паломницького Центру є задоволення духовних потреб віруючих – поклоніння святим місцям, участь в церковних подіях та молитовне спілкування з православними віруючими інших Помісних Церков згідно з вченням Православної Церкви. Паломницький Центр Української Православної Церкви орієнтується на паломництво до православних святинь України та за традиційними напрямками – Ізраїль, Афон, Кіпр, Румунія, Італія, Іспанія, Португалія та інші, а також за такими напрямками, як країни Балканського півострова, США та Австралія.

- Патріарший Паломницький центр Української Греко-Католицької Церкви спеціалізується на розвитку паломницького руху в Україні та здійснює прощі закордон. Паломницький центр орієнтується на популяризацію паломництва для українців та представників української діаспори, які приїжджають в Україну для знайомства зі святими місцями. Паломницькі подорожі здійснюються до святинь Української Греко-Католицької Церкви в Зарваницю, Унів, Страдч, Гошів, Борислав та інші міста України, а також до Святої Землі, в Італію, Францію, Португалію, Грецію, Грузію, Вірменію, Польщу та інші країни³³.

- ТЕЗЕ спільнота, що виступає з місією примирення розділених християн з усього світу та налічує понад сто членів різних національностей з протестантської та католицької церков. Спільнота ТЕЗЕ є важливим центром паломництва для християн, протягом року в ТЕЗЕ проводяться зустрічі в різних країнах, які організовують брати з громади ТЕЗЕ та молоді

³² Паломницький Центр при Відділі зовнішніх церковних зв'язків Української Православної Церкви: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orthodox.org.ua/article/palomnitskii-tsentr-pri-v%D1%96dd%D1%96l%D1%96-zovn%D1%96shn%D1%96kh-tserkovnikh-zv%E2%80%99yazk%D1%96v-upts-0>

³³ Патріарший Паломницький центр Української Греко-Католицької Церкви: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pilgrimage.in.ua/proscha-ukrajinskoji-hreko-katolytskoji-tserkvy-do-soboru-svyatoji-sofiji-u-kyjevi/>

волонтери з усієї Європи та з міста, обраного для зустрічі. Учасники зупиняються в місцевих сім'ях або в простих групових помешканнях. Вранці вони беруть участь у програмі, організованій парафією, яка є найближчою до їх проживання. На обід усі учасники їдуть до центрального місця, як правило, до місцевих виставкових залів. Після трапези відбувається спільна молитва, а вдень проводяться семінари, що стосуються віри, мистецтва, політики та соціальних тем. Увечері всі знову збираються за вечірньою трапезою та молитвою. У 2018 році у Львові пройшла перша регіональна зустріч ТЕЗЕ в Україні, що залучила близько двох тисяч паломників з України та Європи.

- Паломницький центр «Солунь» – спеціалізується на організації паломницьких турів до святинь Греції. «Солунь» пропонує тури до Святої Гори Афон, а також на острови Керкіра, Евбея, Патмос, Тінос та комбіновані тури до Греції та Італії. Крім того, паломницький центр організовує релігійні подорожі в Грузію та Вірменію³⁴.

- Паломницький центр «Рафаїл» – пропонує паломникам понад 40 різних маршрутів по Україні та до святинь Ізраїлю та Європи. У кожному турі групу супроводжує кваліфікований гід та священник, а програма туру побудована так, щоб зацікавити і прочан, що подорожують з метою духовного збагачення, і туристів-екскурсантів, які прагнуть задовольнити свої пізнавальні потреби³⁵.

- Паломницький центр «ІХТІС» – спеціалізується на паломницьких подорожах та турах релігійно-екскурсійної спрямованості і ставить за мету знайомство туристів з християнськими традиціями різних країн світу. ІХТІС

³⁴ Паломницький центри «Солунь»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.solun.gr/pilgrim-center>

³⁵ Паломницький центри «Рафаїл»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rafail.com.ua/>

організовує подорожі в Ізраїль, Грецію, Італію, Іспанію, Францію, Туреччину, Австрію, Угорщину та інші країни³⁶.

- Туристичний оператор «Гал-Круїз» спеціалізується на турах релігійно-екскурсійної спрямованості з участю у релігійних подіях до Італії, Іспанії, Греції, Франції, Хорватії, Угорщини, Боснії та Герцеговини, Грузії, Туреччини та інших країн³⁷.

- Туристичний оператор «Клуб мандрівників» – спеціалізується на турах всередині країни, а також закордон, серед різних видів подорожей туроператор пропонує паломницькі тури в Ізраїль, Грецію, Італію, Францію, Польщу, Боснію та Герцеговину та інші країни. Під час паломництва туристи знайомляться з релігійними пам'ятками країни та беруть участь у літургії³⁸.

- Туристичний оператор «Аккорд тур» – один з провідних туроператорів країни, що спеціалізується на розробці турів різної спрямованості, які охоплює всю Україну та інші країни світу. Поміж усіх різноманітних турів «Аккорд-тур» пропонує і паломницькі тури, основним напрямком є подорож до Святої Землі.³⁹

Таким чином, розвиток релігійного туризму залежить від багатьох чинників, що стимулюють, або стримують його. Україна має вигідне геотуристичне положення, визначну історико-культурну спадщину та комфортні природно-кліматичні умови, що сприяють розвитку туризму. В країні знаходиться багато релігійних об'єктів, які приваблюють до себе паломників з усього світу, однак багато пам'яток перебуває в занедбаному стані, існує проблема з транспортною доступністю до цих місць, якістю обслуговування та відсутність місць для проживання поруч зі святинею. Не

³⁶ Паломницький центр «ІХТІС»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ihtis.com.ua/>

³⁷ Туроператор «Гал-круїз»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gal-cruise.com.ua/>

³⁸ Туроператор «Клуб мандрівників»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://travellers-club.lviv.ua/>

³⁹ Туроператор «Аккорд-тур»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.accordtour.com/>

менш важливим чинником, що впливає на туристичний потік є нестабільна політична ситуація в країні. Війна на сході та окупація Криму, негативно вплинули на імідж країни та значно обмежили коло туристичних маршрутів. Серед негативних аспектів розвитку релігійного туризму було визначено також недостачу кваліфікованих кадрів, які мають бути обізнані в релігії, історії та культурі різних народів, а також володіти іноземною мовою для вільного спілкування з паломниками з інших країн. Доведено, що гальмуючим фактором розвитку релігійного туризму є поганий рівень інформаційних ресурсів та відсутність реклами в релігійному туризмі. Проблему слід вирішувати через просування туристичного продукту в медіа просторі та залучення до реклами представників ЗМІ та авторитетних осіб релігійної спільноти. Україна має велику кількість релігійних об'єктів міжнародного значення, які прагнуть відвідати паломники з різних країн. Однак, існує чимало проблем, що стримують розвиток релігійного туризму і потребують їх вирішення на державному рівні із залученням організацій туристичної сфери.

РОЗДІЛ II. Характеристика туристичного потенціалу Греції

2.1. Географічні та природно-кліматичні умови Греції

Греція є однією з найдавніших держав світу, з багатовіковою історією та унікальною культурою, що приваблює до себе безліч туристів. Греція вважається колыскою західної цивілізації, тут зароджувалися філософія, наука та мистецтво, які поширилися в інші країни та сприяли розвитку світової культури.

Розташована країна у Південно-Східній Європі, на півдні Балканського півострову та на островах Егейського, Іонічного та Середземного морів. Географічне розташування країни є унікальним, оскільки вона розташовується на кордоні Заходу і Сходу і з'єднує азійські країни, із країнами Європи, а також з країнами Африки – межує з Албанією, Македонією, Болгарією та Туреччиною⁴⁰. Територія країни поділяється на три частини:

- материкова Греція, сюди входять – Македонія, Фракія, Епір, Фессалія, Центральна Греція та острови Іонічного моря. Тут знаходиться горна система Пінд у центральній частині, регіон представлений різноманітними ландшафтами. У західній частині півострівної Греції місцевість складають вапняки, які через високу пористість вбирають атмосферну вологу і впливають на засушливий характер території. У північній частині країни рельєф обумовлений гранітами і гнейсами з вапняками, що створюють розчленований ландшафт північної частини Пінд. У східній частині півострівна Греція являє собою складнішу будова, де нагір'я чергуються з грабенами, найбільшою міжгірною западиною є Фессалійська рівнина. Над Коринфською затокою розташовані гори Парнас та Олімп, вони відокремлюють рівнини Аттики від Беотії, узбережжя тут утворені переважно крутими скелями. Македонія і Фракія в Греції обрамляють берег Егейського моря з півночі. Річки Аліакмон, Вардар, Струма і Нестос починаються з Балканського півострова, їх рівнини

⁴⁰ Романов А.А., Саакянц Р.Г. География туризма. Учебное пособие. – М.: Советский спорт, 2004. – С. 156.

відмежовані пагорбами. На території Фракії розташовані гори Родопи, де спостерігається широке різноманіття рослинності⁴¹

- острівна Греція, Пелопоннес є найбільшим півостровом Греції, який через Коринфський перешийок з'єднується з головною частиною Греції включає ноти Аркадію, Лаконію, Мессинію та інші. Між Саронічною та Арголідською затоками розташований східний півострів Арголіда. Берег півострову розчленований і оточений рівнинами Лаконія та Еліда⁴².

- острови Егейського моря, тут знаходиться найбільший острів Греції – Крит його гори складаються переважно з масивних вапняків, подібні до гір материкової частини Греції. На півночі Егейського моря знаходяться три великих острови – Тасос, Самотракі і Лемнос, вони представляють собою вершини хребтів, що пішли під воду і відрізняються розчленованим гірським рельєфом. В цій частині знаходиться також острів Евбея, один з найбільших в Егейському морі. Поряд з берегами Малої Азії, на сході – розташовані грецькі острови Лесбос, Хіос і Самос. На цій частині знаходиться архіпелаг – Кіклади, що складається з таких островів, як Андрос, Тінос і Наксос на півночі та Сіфнос, Серіфос, Мілос, Парос і Санторині на півдні, більшість островів тут представлені гористим рельєфом. Також, тут розташований архіпелаг Додеканес, куди входить один з найбільш населених островів – Родос, найвищою точкою є гора Атавірос⁴³.

З моменту набуття чинності програми «Каллікратіс» 1 січня 2011 року, за адміністративним поділом Греція складається з тринадцяти периферій, розділених на 326 муніципалітети. Крім того, низка децентралізованих адміністрацій, що здійснюють нагляд за периферіями, існує у складі Міністерства внутрішніх справ, але не є органами місцевого самоврядування. Можемо виділити такі периферії Греції: Аттіку, Центральну Грецію, Пелопоннес, Західну Грецію, Епір, Фессалію, Західну Македонію, Центральну

⁴¹ Романов А.А., Саакянц Р.Г. Географія туризму. – С. 156.

⁴² Загальний опис Греції. Греція: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vfsfrance.ru/uk/sposoby-lovli/obshchee-opisanie-grecii-greciya-geografiya-opisanie-i.html>

⁴³ Там само.

Македонію, Східну Македонію та Фракію, Північні Егейські острови, Південні Егейські острови, Крит, Іонічні острови, а також одну автономну монастирську державу – Автономна чернеча держава Святої Гори Афон⁴⁴.

Важливу роль у розвитку туризму грають природні ресурси країни, чудовий клімат Греції робить її однією з найпопулярніших країн для відвідування. Середземноморський клімат, що характеризується спекотним літом з невеликою кількістю опадів та м'якою вологою зимою, зустрічається в усіх прибережних районах, включаючи Афіни, Кіклади, Додеканес, Крит, Пелопоннес, Іонічні острови та деякі райони материкової Греції. Велику роль в кліматичних умовах відіграє гірське пасмо Пінд оскільки райони на захід в середньому значно вологіші, ніж райони, що лежать на схід від хребта. Гірські райони північно-західної Греції – частини Епіру, Центральної Греції, Фессалії, Західної Македонії, а також гірські центральні частини Пелопоннесу, включаючи частини регіональних одиниць Ахаї, Аркадії та Лаконії, мають альпійський клімат із сильними снігопадами. У внутрішніх районах північної Греції, в Центральній Македонії, Східній Македонії та Фракії характерний помірний клімат із холодною, вологою зимою та спекотним сухим літом з частими грозами. На високогірній місцевості Греції спостерігаються більш низькі температури та частіші опади, середня температура взимку становить 4°-13°C, в залежності від місцевості.

Клімат Греції дозволяє відвідувати країну у будь-який час року. Весна є найбільш сприятливою порою для відвідування історико-культурних пам'яток Греції. Найбільш спекотним періодом є липень та серпень, тоді температура повітря піднімається до 40°- 45° С на островах така температура сприймається легше завдяки морським бризам. Купальний сезон в Греції розпочинається з квітня та продовжується до листопада, температура води в цей час прогрівається до 21°- 24°C.

⁴⁴ Парламент прийняв план «Калликрат»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20120309073526/http://web.anampa.gr/anarussian/articleview1.php?id=5057>

Через Грецію протікає багато річок, однак жодна з яких не є судноплавною. Найбільшими річками в країні є Аліакмон, Вардар, Струма, Места, Ахелоос, більшість з яких знаходяться в регіонах на північ від Греції. Вони слугують важливим джерелом енергії та забезпечують водою великі сільськогосподарські площі. Основні озера розташовані в північній частині Греції: озеро Тріхоні в Етолії, озеро Волві, озеро Коронія та озеро Вегорітіс в Центральній Македонії, озеро Вістоніда у Східній Македонії. Також на півночі озеро Преспа частково знаходиться на грецькій території, спільно з Албанією та Північною Македонією.

Рослинний світ Греції складається з багатьох видів рослин, на сьогоднішній день їх зареєстровано понад шість тисяч, з яких близько восьмиста є унікальними і ростуть тільки в цій країні. Флора Греції представлена різними рослинами, від яких залежить від місцевості де вони проростають. В низинах гір росте фрігана – це низькорослі, колючі чагарники, які проростають переважно на кам'янистих ґрунтах та маквіс – це щільні зарослі колючих чагарників, що складаються з покриву вічнозелених рослин, ростуть майже всюди. На цій місцевості знаходяться також такі рослини, як сунічник, ялівець, чист, фісташка туполиста, розмарин звичайний, дикі оливи, еріка деревовидна та інші. На середніх частинах гір знаходяться листяні ліси тут можна побачити такі дерева, як клен, ясен, липа, каштан, граб, дуб, тополя, на вищих частинах – бук, сосну, кипарис та ялицю. Ще за античний період в Греції було винищено велику частину лісів, тому сьогодні ліси покривають тільки 20% території країни, відносно густолисті ліси залишилися лише на островах. Серед рослин, які вирощують в Греції можемо виділити – плантації оливок, фруктові сади, виноградники, гранат та інжир, також зернові культури, тютюн та бавовник⁴⁵.

Не менш різноманітним є і тваринний світ Греції – тут існують азійські, африканські та європейські види тварин. На островах знаходяться унікальні лише для Греції види тварин та деякі реліктові форми. Представників ссавців в

⁴⁵ Романов А.А., Саакянц Р.Г. География туризма. – С. 157.

країні нараховується понад сто двадцять видів, з яких майже половина вважається зникаючими. В горах Греції зустрічаються такі тварини, як дика кішка, лисиця, куниця кам'яна, ведмідь, шакал, борсук, а також рись і вовк - у віддалених лісових масивах – копитна лань, козуля, благородний олень, дикий кабан, декілька рідкісних видів дикої кози, в гірських районах. Тут також зустрічається білка, кролик, заєць та велика різноманітність гризунів. На морських узбережжях та біля річок мешкають різні види рептилій та земноводних – жаби, змії, краби, ящірки та черепахи. В Греції нараховується більше чотирьохста видів птахів, більше половини з них є мігруючими, які обирають цю країну для зимівлі. Серед птахів, які найчастіше зустрічаються, можемо виділити: лелеку, перепілку, зеленого жовна, скельного горобця, фазана, сову, гірську вівсянку, ластівку, солов'я, щедрика, слукву і колібрі. Серед хижих птахів – яструб, орел, чорний гриф і деякі види соколів. У Середземному морі знаходиться понад сімдесят унікальних видів риб, які зустрічаються тільки на цій місцевості – скати, бички, хамси, собачки і губани. З їстівних моллюсків найпоширеніший морський фінік, устриця і середземноморська мідія. Фауна в Греції у морі представлена лише одним видом тюленів – тюлень-монах та черепахою – довгоголова морська черепаха⁴⁶.

У 2019 році Євростат налічує 10,7 мільйона населення Греції⁴⁷. В країні спостерігається старіння нації на що сильний вплив мала економічна криза, через це з 2010 року від 350000 до 450 000 переважно молодого населення емігрувало в інші країни Європи. Населення на 95% складають греки це наслідок того, що до IV ст. до н.е. в період розвитку Греції племена, що оточували Елладу майже не змішувалися з корінним населенням. Пізніше етнічний склад Греції поповнився іншими народами, які досить швидко асимілювалися з місцевими. Вплив Туреччини під час османського завоювання на склад населення теж був невеликим. Тільки після світових воєн в Греції

⁴⁶ Fauna in Greece: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.greeka.com/about-greece/nature/fauna/>

⁴⁷ Population (Demography, migration and projections): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography-migration-projections/visualisations>

збільшилася кількість інших національностей, переважно це турки, албанці та македонці.

Греки вважаються одним з найбільш релігійних народів світу, до 95% населення належить до Грецької православної церкви. Конституція Греції визначає православ'я панівною релігією країни, однак гарантує свободу віросповідання. Крім православного населення, переважно на прикордонних територіях країни проживають представники інших релігій – католиків, іудеїв, протестантів та невелика кількість кришнаїтів, буддистів та старовірів⁴⁸. Домінує в країні Грецька православна церква, її предстоятелем є архієпископ Ієронім II, резиденція якого знаходиться в Афінах. Разом з тим, весь північ країни і Додеканес входять до канонічної території Константинопольської церкви. Також, Константинопольській церкві підпорядковується монастирська держава на Святій горі Афон, а напівавтономією є Критська православна церква. Зауважимо, що окрім того, Греція є визнаним центром православ'я та монастирського життя, тут знаходиться близько восьмиста монастирів, серед яких є релігійні об'єкти світового значення.

Завдяки своїм природним ресурсам Греція є однією з найпривабливіших країн відвідування. Через сприятливі кліматичні умови, країну можна відвідувати протягом усього року, тому тут існує велике різноманіття туристичних напрямлень, можемо виділити такі основні види туризму в країні:

- рекреаційний туризм. Сьогодні є найпопулярнішим видом відпочинку в Греції, тому що він універсальний і підходить для туристів з різними вподобаннями, крім того дозволяє поєднувати його з іншими видами туризму, наприклад екскурсійним, подієвим, оздоровчим та іншими. Неймовірна природа та клімат Греції приваблює сюди безліч туристів для пляжного відпочинку, з найбільш популярних курортів, можемо виділити такі: Халкідіки, Крит, Керкіра, Родос, Скіатос, Міконос, Кос, Санторині та інші.

⁴⁸ Романов А.А., Саакянц Р.Г. География туризма. – С. 158.

- культурно-пізнавальний туризм. Цей вид туризму характеризується організованим відвідуванням об'єктів, що знайомлять з історією, культурою та звичаями певних народів та країн. Греція має багату культурну спадщину від античності і візантійських часів, до незліченних пам'ятників пізніших епох. Можемо визначити найбільш відомі міста історико-культурної спадщини країни: в Афінах знаходиться найбільша кількість всесвітньо відомих пам'яток культури – Афінський акрополь, Афінська агора, Храм Гефеста, Театр Діоніса, Храм Зевса Олімпійського, Археологічний музей Афін, Музей кікладського мистецтва, Новий музей Акрополя та інші; острів Крит, також відомий своєю історико-культурною спадщиною, тут знаходиться Кносський палац, що вважається центром мінойської цивілізації, Національний парк Білі Гори – тут знаходиться відома ущелина Самарія довжиною близько 13 км., а також Ласітїон, де можна познайомитися з процесом виробництва оливкової олії, відвідати керамічну майстерню і гірський монастир XIV століття; Касторія одне з найкрасивіших міст Греції, яке приваблює туристів своїм культурно-історичним багатством та як один з кращих центрів з виробництва хутра, тут збереглося багато візантійських церков та інших архітектурних пам'яток – доісторичне поселення Діспіліо, Монастир Панагії Мавріотіси, природні пам'ятки – озеро Орестіада, Кам'яний ліс Ностімо та Печера Дракона, а також Візантійський музей, Етнографічний музей та Музей боротьби за Македонію⁴⁹.

- лікувально-оздоровчий туризм. Дуже поширений в Греції вид туризму, переважно через середземноморський клімат – сонячна погода, морська вода, багата солями і мікроелементами, лікувальні грязі та різні види лікарських рослин приваблюють до себе туристів з метою лікування та оздоровлення організму. В країні знаходиться близько семиста термальних джерел, крім того, в більшості готелів є свої спа-центри, які надають медичні послуги. Серед основних лікувальних курортів Греції, можемо визначити,

⁴⁹ Александрова А. Ю. Туристская география Европы. – С. 429-445.

такі: мінеральне озеро Вуліагмені, з термальними джерелами, його температура ніколи не знижується нижче 18°C, тому купатися в ньому можна протягом всього року; термальні джерела Іпаті, знаходяться в Центральній Греції біля міста Ламія, тут знаходиться відкритий басейн з мінеральною водою температурою до 35°C, що рекомендується для лікування серцево-судинних захворювань; Лутракі – місто розташоване на березі затоки Корінфа Іонічного моря, тут знаходяться мінеральні джерела, багаті магнієм та натрієм, рекомендується для хворих із захворюваннями опорно-рухової системи, печінковою недостатністю, серцево-судинної системи, жовчних шляхів, шкіри та інших; Едіпсос широко відомий, як бальнеологічний курорт з теплими цілющими джерелами тут знаходяться термальні хлоридні натрієві, у тому числі радонові мінеральні води, з температурою до 78°C⁵⁰.

- спортивний туризм. Унікальний ландшафт Греції: скелясті гори, чисте і спокійне море, озера і швидкоплинні річки, печери, долини і гроти сприяють розвитку різних форм спортивного туризму. Можемо виділити найбільш поширені види спортивного туризму країни: дайвінг дуже популярний серед туристів Греції, найкращими місцями для дайвінгу, що вражають підводним світом є острови Хіос, Санторині, Закінтос, Калімнос, Крит; віндсерфінг та кайтсерфінг – популярні серед спортсменів, які обирають Грецію для тренувань та проводять тут змагання, найбільш підходящими островами для цього є Лефкада, Родос, Наксос, Крит, Міконос, Парос, Карпатос, Кос; в Греції знаходиться велика кількість гір, тому тут широко поширений альпінізм – острів Калімнос, Олімп та Метеора та гірськолижний спорт – Каймакчалан, Піліон, Калаврита, Селі, Драмський Боздаг, Василиця.

- екологічний туризм. Мальовнича природа, а також багата та різноманітна флора і фауна Греції приваблюють до себе туристів, які

⁵⁰ Термальніе источники Греции: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tourlib.net/statti3/termalnye-istochniki-grecii.htm>

прагнуть відпочити в оточені природи та дізнатися більше про традиційну культуру греків. Екотуризм широко поширений на острові Крит, де туристи можуть ознайомитися з сільськими районами, аграрним господарством, місцевою продукцією, традиційними продуктами харчування і повсякденним життям в провінції. Туристи можуть також взяти участь в приготуванні страв національної кухні та святкових подіях, які тут відбуваються.

- релігійний туризм. Паломництво є популярним видом туризму в Греції, тут зосереджено значиме релігійне надбання: візантійські пам'ятки, велика кількість діючих монастирів та церков, та інші пам'ятки сакральної архітектури. Серед найпопулярніших паломницьких маршрутів, можемо виділити такі: Свята Гора Афон Афон; комплекс монастирів Метеора; Базилика Святого Димитрія, Базилика Святої Софії, Церква Святих Апостолів, Церква Ахіропїтос в Салоніках; Кавала, тут Апостол Павло вперше ступив на європейську землю, проповідувати слово Христове, а поруч в Філіппах, хрестив першу європейку – жінку на ім'я Лідія, на її честь назвали місцеву церкву, яка сьогодні є центром паломництва; острів Керкіра багатий своїми релігійними святинями, зокрема Собор Святого Спиридона, тут паломники відвідують літургію і поклоняються мощам та Кафедральний собор Панагія Спілеотиса, тут знаходяться важливі православні реліквії – ікона Спілеотиса та двостороння ікона Панагія Дімосіана, а також мощі візантійської імператриці Блаженної Феодори, привезені на острів в XV столітті⁵¹.

Отже, Греція є надзвичайно привабливою країною для туризму, перевагами цього є унікальний клімат та ландшафт країни. В ландшафті Греції спостерігається чергування скелястих та звичайних безлісних гір, густонаселених долин, багаточисленних островів, бухт та термальних джерел, що сприяють розвитку різних видів туризму в країні. Греція знаходиться у Південно-Східній Європі, на півдні Балканського півострову та на островах

⁵¹ Христов Т.Т. Религиозный туризм. – С. 86-89.

Егейського, Іонічного та Середземного морів, що в свою чергу визначає унікальність клімату. У прибережних районах спостерігається середземноморський клімат, з м'якою зимою та спекотним літом, а в гірських районах – альпійський клімат з великими снігопадами, через що країну зручно відвідувати протягом всього року та обирати різні види відпочинку.

2.2. Історико-релігійні об'єкти Греції

Відвідування історико-релігійних пам'яток може мати різні мотиви у туристів, наприклад релігійні – вклонитися святиням та помолитися, або пізнавальні – ознайомитися з релігійною архітектурою, мистецтвом та історією. Люди можуть знаходити святі місця цікавими для себе, незалежно від того, чи релігійні вони особисто чи ні, тому на сьогоднішній день релігійний туризм є перспективним видом в індустрії подорожей.

Греція є однією з найбільш значимих напрямків християнського паломництва у світі, оскільки саме тут з'явилися перші храми і звідси почала поширюватися віра. Християнську віру приніс на територію сучасної Греції апостол Павло, який під час другої і третьої подорожей заснував і затвердив християнські громади в ряді міст Македонії та в Ахаї. Вже до початку II століття християнські громади існували майже у всіх великих містах Греції. Оскільки в ті часи територія Греції входила до складу Римської імперії, грецькі християни спочатку були тісно пов'язані з єпископом столиці імперії Риму. Майже всі єпархії Греції починаючи з IV століття входили до складу Фессалонікійського екзархату, який, в свою чергу, підпорядковувався римському Папі. Однак вже з початку V століття територія Греції, яка увійшла до складу Східної Римської імперії, стала і в церковному відношенні все більш тяжіти до нової, східної столиці – Константинополя. У першій половині VIII століття єпархії, які перебували на сучасній території Греції, увійшли до складу Константинопольського Патріархату, ближчого їм як за етнічним складом, так і за мовою богослужіння. Тому, Греки по праву вважають себе спадкоємцями Візантії, звідки і на Київську Русь поширилася християнська віра та культура.

На сьогоднішній день, в Греції знаходиться багато релігійних пам'яток візантійських часів та християнських святинь пізнішого часу, тут знаходяться сотні храмів, монастирів та чудотворних ікон, які приваблюють до себе туристів з різних країн.

Пропонуємо розглянути головні історико-релігійні об'єкти в Греції:

Свята гора Афон

Афон є важливим центром східно-православного чернецтва, розташовується в східній частині Греції, на однойменному півострові в Егейському морі. Спочатку тут було споруджено три храми: один в пам'ять Успіння Пресвятої Богородиці, інший на вершині гори, ознаменований її проповіддю і третій на морському березі, звідки Божа Матір вирушила на Кіпр. З 676 року за указом імператора Костянтина IV Афон був переданий ченцям і в VII-VIII століттях тут виникло кілька монастирів, скитів та пустиней. Зараз тут знаходиться 20 монастирів, що перебувають під безпосередньою юрисдикцією Вселенського патріархату Константинополя⁵².

Незалежність Афона закріплена Лозаннським договором 1923 року, а з 1926 року півострів увійшов до складу Греції⁵³. В системі адміністративних районів країни названий – Автономна чернеча держава Святої Гори, представляє собою самоврядне об'єднання, що формується з 20 монастирів і базується на положенні першого Статуту Святої Гори. Відмінною від більшої частини Константинопольського патріархату особливістю на Афоні є використання юліанського календаря, в тому числі в адміністративних документах, а також візантійський час, це означає, що служби починаються пізно вночі⁵⁴.

Сьогодні близько двох тисяч ченців з Греції та багатьох інших країн, включаючи східно-православні країни, живуть аскетичним життям на Афоні, ізольовані від решти світу. Відвідувати територію Афону дозволено виключно

⁵² Ионина Н.А. 100 великих монастырей. – М.: Вече, 2006. – С. 21.

⁵³ Лозаннский мирный договор 1923 года: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://w.histrf.ru/articles/article/show/lozanskiy_mirnyi_dogovor_1923

⁵⁴ Баунов А. Г. Греция / Издание 6. – М.: Вокруг света, 2012. – С. 322.

чоловікам, незалежно від віросповідання, однак потрібно отримати діамонітіріон – спеціальний дозвіл на відвідування.

Афонські монастирі мають багату колекцію добре збережених артефактів, рідкісних книг, старовинних документів та творів мистецтва, що мають величезну історичну цінність. Тому, на сьогоднішній день для православних паломників Афон є одним з найголовніших святих місць і вшановується, як земний уділ Божої Матері. А з 1988 року Свята Гора Афон входить до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Зараз на Святій горі Афон двадцять монастирів, що мають статус патріарших ставропігій, сімнадцять з них є грецькими, один російський, один сербський та один болгарський, створювати нові монастирі забороняється⁵⁵.

Пропонуємо розглянути три основних монастирі на Афоні:

Лавра Святого Афанасія

Лавра Святого Афанасія є найбільшим та найстарішим на Афоні монастирем, він займає перше місце в свято гірській ієрархії монастирів. Був утворений в 963 році на території стародавнього міста Акрофі, засновником є преподобний Афанасій Афонський. Він об'єднав скити в монастир, який отримав назву Велика Лавра і присвятив своє життя його облаштуванню. Святий Афанасій приніс в печерне і відлюдницьке чернецтво систему гуртожитку – кіновії, що згодом стало переважно монастирським способом життя на Святій горі та в інших православних святинях⁵⁶.

Монастир складається з головного храму, спорудженого в X столітті і освяченого на честь Благовіщення Пресвятої Богородиці, чернечих келій і господарських будівель. Собор виконаний в традиційному стилі грецької православної архітектури, з двома напівкруглими прибудовами, один з яких присвячений Сорока Севастійським мученикам, другий Миколаю Мірлікійському. Фрески цього храму виконані знаменитим іконописцем

⁵⁵ Самойленко А.А. География туризма. Учебное пособие. Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – С. 89.

⁵⁶ Ионина Н.А. 100 великих монастырей. – С.51.

Феофаном Критянином і вважаються кращими з усіх його робіт та є одними з найбільш досконалих іконописних творів. Трапезна прикрашена фресками із зображеннями давньогрецьких філософів: Філона, Солона, Піфагора, Сократа, Аристотеля, Галена, Платона і Плутарха.

На сьогоднішній день тут знаходиться багато священних реліквій: хрест та жезл Святого Афанасія Афонського, чудотворні ікони «Економісса» та «Кукузелісса», один із найбільших зі збережених фрагментів Животворящого Хреста Господнього, близько двадцяти сантиметрів завдовжки, оздобленого дорогоцінним камінням, а також частки мощей святих – святителя Василя Великого, святителя Іоанна Златоуста, преподобного Єфрема Сиріна, апостола Андрія Первозванного та інших церковних діячів. Важливим надбанням є бібліотека монастиря, де зберігається близько 2116 грецьких рукописів та 165 кодексів, а також понад 20 000 друкованих книг та близько 100 рукописів іншими мовами, це одна з найбагатших колекцій грецьких рукописів у світі⁵⁷.

Монастир Ватопед

Ватопед є другим в ієрархії на Святій Горі. Монастир був заснований у другій половині X століття трьома ченцями Афанасієм, Миколою та Антонієм з Адріанополя, які були учнями преподобного Афанасія. Через деякий час він відправив їх жити в ті місця, де зараз розташований монастир Ватопед, тоді тут стояли келії пустельників більш ранніх часів.

У головному соборі обителі, побудованому у X столітті приблизно за тим же планом, що і у Великій Лаврі та освяченому на честь Благовіщення Пресвятої Богородиці, збереглися фрески македонської школи XIV століття та візантійська мозаїка, на Афоні це єдине місце, де є мозаїка такого типу. Тут також знаходиться чудотворна ікона Ватопедської Божої Матері. На Святій Горі монастирю належать два скити, вони присвячені святому Димитрію

⁵⁷ Ионина Н.А. 100 великих монастырей. – С. 50-52.

Солунському і апостолу Андрію Первозваному та двадцять сім келій, також є території за межами Афона⁵⁸.

В монастирі зберігаються такі реліквії, як частки Животворящого Хреста, поясу Пресвятої Богородиці та мощей святих: Григорія Богослова, Андрія Критського, апостола Варфоломія, великомучеників Теодора Стратилата, мученика Харалампія, Пантелеймона, Трифона, Іоанна Милостивого, Стефана Першомученика, великомученика Димитрія Солунського та інших. Крім того, тут знаходиться бібліотека стародавніх рукописів і кодексів, та сховище дорогоцінних церковних предметів⁵⁹.

Монастир Івірон

Івірон займає третє місце в святогірській ієрархії, був заснований наприкінці X століття та пов'язаний з іменами двох вихідців з Іберії – Іоанна Івера та Торнике Еріставі. Можемо припускати, що це одна й та сама людина, так як Торнике в чернецтві прийняв ім'я Іоанн, проте грецькі джерела фіксують два різних імені. Багато разів монастир знищувався піратами та був спалений, однак швидко відновлювався завдяки грузинській, сербській та візантійській допомозі у вигляді пожертв.

В монастирі знаходиться велика кількість церковних реліквій: частина Животворящого Хреста Господнього, частки мощей багатьох святих таких, як: Теодор Стратилат, Михаїл Синадський, Теодор Пергійський, Василь Великий, Іоанн Золотоуст, Святий Георгій, Димитрій Солунський, Пантелеймон, Фотій. святні мученики Фотина Самарянка, Параскева, Меркурій, та багатьох інших святих⁶⁰.

Велику цінність становить чудотворна Іверська ікона Богородиці, або Вратарниця, яка є головною святинею монастиря. За переказами, вона дивним чином прийшла монастир з моря і коли наблизатиметься кінець світу ікона

⁵⁸ Нектария (Мак Лиз). Евлогите! Путеводитель по святым местам Греции. – М.: Издательский дом Русский Паломник, 2007. – С. 231-235.

⁵⁹ Зоитакис А.Г. Паломничество на Святую Гору Афон. Путеводитель. – М.: Издательский дом Святая Гора, 2007. – С. 71-73.

⁶⁰ Иверский монастырь: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://pravoslavie.ru/52975.html>

покине Святу Гору це буде однією з ознак близького Другого Пришестя Спасителя і знаком для ченців, що потрібно залишити Святу Гору. Крім того, тут знаходиться бібліотека, що зберігає більше двох тисяч рукописів, п'ятнадцять літургійних сувоїв та більше двадцяти тисяч друкованих книг.⁶¹

В монастирі знаходиться також реліквія, що має важливе історичне значення – це сакос, верхнє архієрейське богослужбове вбрання візантійського імператора Іоанна Цимісхія⁶². Серед пам'яток мистецтва особливо цінним є панікадило, виготовлене в персидському стилі, також дві збережені давньогрецькі колони, що раніше тут знаходилися та «лимонне дерево» - срібний семисвічник, грецький та російський напис на ньому свідчить, що він був подарований в монастир для архімандрита Кирила жителями Москви в 1818 році.

Комплекс монастирів Метеора

Монастирі розташовуються на вершинах гір у Фессалії, у північній частині Греції, поряд з річкою Пініос. Назва монастирів перекладається з грецької, як «висячий в повітрі», це дуже точно описує їх розташування, адже вони знаходяться на самій верхівці відполірованих вітрами, кам'яних стовпів. Скелі Метеори мають відомість також і як геологічний феномен. Вони утворилися внаслідок постійної ерозії вітром та дощем, а також іншими геологічними змінами. Так ці гірські породи набули свого теперішнього вигляду, через мільйони років відтоді коли були кам'яним дном прадавнього моря, яке знаходилось на цій території.

З X століття в печерах і на уступах кам'яних скель селилися монахи відлюдники. Вони заснували храм Богородиці, куди сходилися для причастя. До середини XII століття навколо храму зросла чернеча громада і утворився скит Дуп'яні.

У 1334 році в Метеори прибули монахи Афанасій і Григорій, які втекли з Афона від навали сарацинів. Вони оселилися на скелі Стаг, де проживали 10

⁶¹ Там само.

⁶² Ионина Н.А. 100 великих монастырей. – С. 58.

років. Святий Афанасій Метеорських, був носієм унікального чернечого досвіду Афону, він об'єднав навколо себе ченців, піднявся з ними на скелю Платіс Літос, яка була найвищою в Метеорах і заснував монастир Мегала Метеора, давши початок унікальному комплексу монастирів⁶³. Тут ченці були в безпеці від подій, що відбувалися в країні та повністю контролювали вхід в монастир, єдиним засобом дістатися сюди був підйом по довгій драбині, яку знімали щоразу, коли відчувалася загроза.

Наприкінці XIV століття країні все частіше загрожували напади турків, які прагнули контролювати плодючу рівнину Фессалії. Монахи відлюдники, прагнучи уникнути турецької окупації, виявили недоступні скелі Метеор ідеальним притулком, через те що вони могли контролювати всю прилеглу територію і запобігати нападам. Починаючи з XIV століття тут було побудовано понад двадцять чотири монастирів, які існували протягом розквіту чернечої держави, але згодом почали занепадати. Спочатку до монастирів можна було дістатися тільки використовуючи дерев'яні драбини або переправлятися через скелі з допомогою монахів у сітці, такий підйом займав близько тридцяти хвилин. В XX столітті до монастирів були побудовані дороги та сходи для підйому.

Сьогодні тут розташовані шість діючих монастирів, які є центром православного чернецтва Греції. А з 1988 року Метеори включені до Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО⁶⁴.

Мегала Метеора

Монастир створений у середині XIV століття на найвищій та найбільшій горі засновником всього монастирського комплексу – Афанасієм Метеорським. Він побудував тут невелику церкву та помешкання для ченців навколо. Монастир розбудований на гроші ченця Іоасафа, колишнього сербського государя Фессалії Івана Уроша Палеолога, він подував тут церкву

⁶³ Баунов А. Г. Греция. – С. 272.

⁶⁴ Список объектов Всемирного наследия ЮНЕСКО в Греции: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/54255>

Преображення. Після чого, важливий внесок в розвиток монастиря зробив ігумен Епіру Симеон, який значно розширив територію, додавши вівтар, декілька каплиць, кухню, лікарню та низку невеликих прибудов.

Сьогодні монастир зберігає велику кількість священних реліквій, перед усім такі шедеври, як іконостас, ігуменський трон, оздоблений коштовним камінням та фрески XVI століття. Музей монастирських скарбів зберігає: двостулкову ікону Божої Матері, дар Марії Палеолог, частину Золотої булли підписаної імператором Андроніком Палеологом, розшиту коштовностями плащаницю XIV століття, 4 ікони XVI століття: Різдво Христове, Розп'яття Спасителя, Страсті Христові, Богородиця Скорботна та багато інших церковних реліквій. Крім того, тут зберігається велика кількість мощей святих та цінних рукописів, багато з яких оздоблені художніми мініатюрами та складають велику мистецьку цінність. Найбільш цінними є чотири окремі пергаментні листи XVI-XVII століть, які містять уривки з Євангеліє від Матвія⁶⁵.

Русану, або Святої Варвари

Монастир розташований на одній з найвузчих скель Метеор. Точне походження монастиря невідоме, існують данні, що у 1527 році, засновниками були два православних брати Йосаф та Максим з Янін. Вони піднялися на скелю, де знайшли руїни монастиря та за згодою церковної влади звели нові будівлі на місці зруйнованої церкви Преображення. У 1757 році монастир став притулком для греків, що тікали від турків, як і в 1897 році, коли він служив схованкою для кількох сімей Калампаки, переслідуваних після греко-турецької війни. Під час Другої світової війни монастир був пограбований, з багатих рукописних бібліотек, які тут знаходились збереглося лише п'ятдесят які зараз зберігаються в монастирі Святого Стефана⁶⁶.

⁶⁵ Преображенський монастир. Великий Метеор: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kalampaka.com/en/meteora-monasteries/monastery-of-transfiguration-of-christ/>

⁶⁶ Монастырь Русану. Преображения Святой Варвары: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://excursio.gr/attractions/27>

У 1980-х роках будівлю було реконструйовано та передано черницям, сьогодні це один з двох жіночих монастирів серед монастирського комплексу Метеора. Для відвідувачів монастир був знову відкритий у 1971 році.

Монастир славиться унікальним розписом стін відомими художниками, що відносяться до критської школи Греції середини XVI століття з пожертв ігумена Арсенія. Церковні реліквії, що дійшли до наших часів збережені в монастирі Мегала Метеора.

Святого Варлаама, або Всіх Святих

Монастир був заснований відлюдником Варлаамом у XIV столітті, побудувавши тут храм Трьох Святителів та невелику келію, у XVII столітті храм був перебудований і розписаний.

У 1542 році був побудований собор Всіх Святих, розписаний в середині XVI століття ймовірно критським художником, боковий вівтар в 1566 році іконописцями з Беотії. Серед фресок варто відзначити сюжет «Святий Лука пише ікону Божої Матері», «Страсті Христові» і «Успіння Богородиці» над Царськими вратами. У притворі: «Друге пришествя» і «Святий Сисой, який розмірковує над останками Олександра Великого», «Житіє Іоанна Предтечі» і «Мучеництво Святого Пантелеймона»⁶⁷. Окрім того, у монастирській трапезній знаходиться музей, де зберігається велике зібрання рідкісних рукописів, вишитих золотом плащаниць, різьблених дерев'яних хрестів, особливу цінність складає Євангеліє імператора Костянтина Багрянородного.

В монастирі також знаходиться велика кількість мощей святих: сестри Василія Великого Святої Макрини Молодшої, патріарха Царгорода Святого Нифонта, мученика Миколая з Мецово, Іоанна з Яніни та інших.

Святого Миколая Анапавсаса

Монастир є одним з найменших нині діючих в Метеорах, дати його створення точно невідомі. Вважається, що початок будівництва датується XIII століттям, а засновником є Ніканор Анапавсас. Подальші етапи будівництва, зважаючи на обмежений доступний простір розвивались у висоту. У XVI

⁶⁷ Баунов А. Г. Греция. – С. 277.

столітті на другому поверсі були побудовані храм Святого Миколая, розписаний Феофаном Критянином, тут є майже всі основні сюжети іконопису, які становлять значну художню та історичну цінність – Христос, Богоматір, пророки, страсті Христові. У притворі: «Друге пришествя»; засновники монастиря, які звертаються з молитвою до Богородиці і Святого Афанасія Метеорського; Христос, що тримається за великий палець Богоматері; рідкісний сюжет «Успіння Святого Миколая»; фреска – «Адам дає імена тваринам», на якій зображено безліч дивних звірів⁶⁸. На третьому поверсі розміщується невелика церква Іоанна Предтечі, трапезна та приміщення, де зберігаються мощі святих.

Монастир Святого Миколая Анапавсаса протягом своєї довгої історії зазнав значних збитків і на початку ХХ століття монастирські будівлі були в занедбаному стані. Реставраційні роботи розпочалися в шістдесятих роках і тривали до кінця століття, сьогодні є доступним для відвідувачів.

Святого Стефана

Жіночий монастир Святого Стефана є найбагатшим монастирем в Метеорах.

Монастир Святого Стефана був заснований ченцем на ім'я Антоній в кінці XIV століття та розбудований ченцем Філофеєм у XVI столітті, їх образи зображені в невеликій церкві на території монастиря. Візантійський імператор Андронік III Палеолог відвідав монастир в 1333 році та обдарував його землями і багатствами. З тих пір монастир називали царським і він був одним з найбагатших в Метеорах⁶⁹.

У XVI столітті константинопольський патріарх Єремій I проголосив монастир патріархальним і дав йому незалежність від єпархії Стагії (нині Стагонська та Метеорська митрополія Елладської православної церкви), такий привілей діяв до XVIII століття.

⁶⁸ Баунов А. Г. Греция. – С. 276.

⁶⁹ Там само. – С. 281.

Церква Святого Харалампія була побудована в 1798 році за зразком церков Афона, тут зберігаються мощі святого, до яких паломники приходять за зціленням. У більшій частині церква не розписана, іконостас виконаний в техніці різьблення по дереву та прикрашений позолоченим хрестом.

Трапезна перетворена на виставку монастирських скарбів. З найвідоміших, що тут знаходяться: дискос та потир 1631 року, багато переносних ікон, написаних у період з XVII по XVIII століття, рукописи написані Отцями Церкви, розшита золотом плащаниця, рідкісні книги, майстерно виконані хрести для водосвяття та інші церковні реліквії. Видатною реліквією монастиря є мощі Стефана Першомученика, який був одним із перших, хто постраждав за християнську віру⁷⁰.

Святої Трійці

Монастир є одним з найбільш аскетичних монастирів у Метеорах, побудований на горі, висотою близько 400 метрів, що робить його досить важкодоступним для відвідування.

На сьогоднішній день не має достовірних джерел, які б розповідали про заснування монастиря, ймовірним засновником вважається чернець Дометій, а час побудови – період 1458-1476 років⁷¹.

Невеликий собор Святої Трійці побудований в 1476 році, про що свідчить напис на будівлі – це невеличка церква візантійського типу, хрестоподібна, двоколонна з низьким куполом. Тут зберігається позолочений іконостас, де розміщуються стародавні ікони Христа та Божої Матері XVII-XVIII століття. У 1689 році у скелі була побудована невелика каплиця Святого Іоанна Хрестителя і оздоблена у 1692 році майстрами Іоанном Різо та Афанасієм. Згідно з написом на будівлі, сучасний розпис фресками зроблений ченцями Антонієм та Никодимом в 1741 році. Серед фресок домінуючими є Христос Пантократор та чотири євангелісти.

⁷⁰ Holy Monastery of Saint Stephen: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kalampaka.com/en/meteora-monasteries/monastery-of-saint-stephen/>

⁷¹ Holy Monastery of Holy Trinity: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kalampaka.com/en/meteora-monasteries/monastery-of-holy-trinity/>

Монастиря зберігав багато цінних реліквії, такі як стародавні ікони, хрести, священні ризи, кодекси, рукописи, церковні лампадки, чаші та інші об'єкти, проте монастирські скарби були частково розграбовані різними завойовниками. Сьогодні збережені реліквії для безпеки перенесені в інші монастирі, 120 священних рукописів та 26 старовинних ікон, зберігаються в монастирі Святого Стефана. Серед них є ікони Святої Трійці, Христа та стара копія Євангеліє зі срібною обкладинкою, надрукована у Венеції в 1539 році⁷².

Базиліка Святого Димитрія в Салоніках

Базиліка Святого Димитрія є найбільшою церквою в місті Салоніки, побудована в IV столітті, на місці раніше існуючих тут римських лазень, де був похований блаженний Димитрій. Було засвідчено, що на цьому місці траплялося багато випадків зцілення від хвороб, тому після 313 року тут був встановлений невеликий молитовний будинок, а в V столітті на честь подяки за зцілення від паралічу єпарх Іллірії Леонтій побудував тут велику церкву. Після пожежі у VII-VIII століттях вона була реконструйована і відновлена у первозданному вигляді. Після османського завоювання в 1430 році церква була перетворена на мечеть Касіме Ждамі, тоді храм був розграбований, а фрески та мозаїка замасковані. Після закінчення османського панування в 1912 році вона знову стала церквою, але була сильно пошкоджена внаслідок пожежі 1917 року та заново відновлена⁷³.

Тут збереглися фрески та мозаїки, що мають значну історичну та художню цінність, зокрема ті, що зображують сцени релігійного життя Святого Димитрія та інших святих, наприклад мозаїки «Святий Димитрій з ангелами», «Святий Димитрій в молитві», «Богородиця та Святий Теодор Стратилат», цінною є фреска де зображено тріумфальний в'їзд імператора Юстиніана II в Салоніки. Крім того, в церкві був організований музей, де зберігаються церковні реліквії, що були збережені після останньої пожежі. Головним об'єктом паломництва

⁷² Holy Monastery of Holy Trinity: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kalampaka.com/en/meteora-monasteries/monastery-of-holy-trinity/>

⁷³ Church of Agios Dimitrios: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://odysseus.culture.gr/h/2/eh251.jsp?obj_id=1671

тут є мощі Святого Димитрія, які раніше вшановувались як мироточиві та здатні зцілювати від хвороб. Сьогодні вони не мироточать, але кожного року – 8 листопада – день пам'яті святого, після богослужіння відкривають раку і роздають віруючим просочену ароматизованою рідиною вату⁷⁴.

Базиліка Святої Софії

Базиліка Святої Софії в Салоніках датується VII-VIII століттям і є рідкісним зразком храмової споруди періоду іконоборства, що пояснює мінімальне оздоблення базиліки мозаїкою. В XI столітті храм був перебудований – з'явився притвор, прикрашений фресками. Після завоювання турками Салонік, храм був переорганізований в мечеть – мозаїка була перекрита, а дзвінця перероблена в мінарет. Після Першої Балканської війни місто Салоніки перейшло Греції, а Свята Софія повернута християнам і перетворена на храм.

Храм Святої Софії побудований за архітектурним типом базиліки з куполом. Довжина становить 42 метри, ширина 35 метрів, діаметр купола близько 10 метрів, а хрест близько 16 метрів. Архітектура храму поєднує в собі риси хрестово-купольного храму та 3-нефної базиліки⁷⁵.

Церква була прикрашена під час іконоборства, знаковими мозаїками, подібними до церкви Святої Ірини в Константинополі та церкви Успіння в Нікеї, які збереглися і донині. Головою прикрасою базиліки є мозаїка на куполі, де зображено Вознесіння Ісуса Христа в оточенні Богородиці, дванадцяти апостолів та янголів, з цитатою із Дії апостолів: «Галілейські мужі, - чого стоїте й задивляєтесь на небо? Той Ісус, що вознісся на небо від вас, прийде так, як бачили ви, як ішов Він на небо!»⁷⁶.

Сьогодні базиліка Святої Софії є діючою та з 1988 року включена до Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

⁷⁴ Память святого великомученика Димитрия Солунского: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.sedmitza.ru/text/412181.html>

⁷⁵ Византийское искусство VII-VIII веков: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.artprojekt.ru/library/arthistory2.1/st005.html>

⁷⁶ Лазарев В. Н. История византийской живописи. – М.: Искусство, 1986. – С. 59-60.

Собор Святого Спиридона

Собор Святого Спиридона є найвідомішою церквою на острові Керкіра, оскільки тут знаходяться мощі покровителя острова – Святого Спиридона, до яких паломники приїжджають для поклоніння.

За традиційними свідченнями мощі Святого Спиридона були привезені на острів Керкіра у 1489 році грецьким ченцем Георгієм Калочарітісом і були перенесені у собор побудований 1590 року⁷⁷.

Собор Святого Спиридона побудований у венеціанському стилі, особливе враження справляють 53 панікадила, що звисають зі стелі, 18 з них золоті, а решта зі срібла. Стеля собору поділена на частини, в яких зображуються сцени з життя Спиридона Тримифунтського. Художником цегляної стелі був Панайотис Доксарас, який створив роботи в 1727 році, з роками малюнки значно пошкодились і були замінені на копії, які намалював Ніколаос Аспіотис з родини Аспіотисів на острові Керкіра.

Мощі святого виставляють для хресної ходи чотири рази в рік – у Вербну неділю, Страсну суботу, 11 серпня та першу неділю листопада, тисячі паломників приїжджають до собору в ці дні для поклоніння мощам⁷⁸.

Монастир Іоанна Богослова

Монастир Іоанна Богослова знаходиться на острові Патмос, за переказами саме тут Іоанн під час заслання написав один з найдавніших творів – «Апокаліпсис», який описує події, які передвіщатимуть Друге Пришестя Ісуса Христа та кінець світу.

Монастир був заснований у 1088 році візантійським ченцем Христодулом і завдяки допомозі імператора Олексія I Комніна, був освячений на честь Святого Іоанна Богослова, а острів Патмос повністю перейшов у власність

⁷⁷ Біля мощів святителя Спиридона: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://izum.church.ua/2018/09/08/bilya-moshhiv-svyatitelya-spiridona/>

⁷⁸ Собор Святого Спиридона на острові Керкіра: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.corfugid.ru/istoriya-korfu/24-sobor-svyatogo-spiridona-na-kerkira.html>

монастиря⁷⁹. Через загрозу нападів на монастир, він був добре укріплений і побудований, як фортеця – з бастіонами та баштами.

Велику цінність в монастирі складає бібліотека. Згідно з каталогом бібліотечних колекцій початку XII століття, тут зберігалось 330 рукописів, 267 з яких були написані на пергаменті, а 63 на папері. Інший каталог походить від 1335 року і включає праці античних філософів таких, як Платон, Софокл, Ксенофонт та інші. В даний час в бібліотеці зберігається понад тисячу рукописів, найстаріші з них датуються V століттям, а 194 відносяться до візантійського періоду. Крім того, тут зберігаються 82 грецькі рукописи Нового Завіту, а також унікальні документи, що стосуються історії монастиря⁸⁰. На сьогоднішній день це одна з найбагатших та найцінніших християнських бібліотек.

Поряд з монастирем знаходиться Печера Апокаліпсису. Вважається, що на цьому місці Іоанн Богослов отримав видіння про кінець світу і відобразив його в книзі Нового Завіту – Апокаліпсис. В печері можна побачити місця де знаходився Святий Іоанн та розщелину з якої, за повір'ям, було чути Священний голос⁸¹. Над печерою сьогодні знаходяться церква Святої Анни.

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури включила печеру Апокаліпсис, її церкву та монастир Іоанна Богослова до списку всесвітньої спадщини у 1999 році. На сьогоднішній день печера є популярним паломницьким напрямком, до якої приїжджають, як православні, так і католицькі віруючі.

Осіос-Лукас

Монастир Осіос-Лукас знаходиться на горі Гелікон, поблизу міста Дістомо в Беотії, заснований в 945 році відлюдником Лукою Елладським, мощі якого сьогодні зберігаються всередині монастиря. Вважається, що Лука передбачив,

⁷⁹ Васильев А. А. Византия и крестоносцы. Падение Византии. – М.: Ломоносовъ, 2014. – С. 112 – 113.

⁸⁰ Монастырь святого апостола Иоанна Богослова на острове Патмос, его библиотека и архив: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.vestarchive.ru/issledovaniia/909---n---.html>

⁸¹ Ионина Н.А. Православные святыни. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2002. – С. 240-243.

як Крит звільнить від сарацинів імператор по імені Роман. Коли візантійський імператор Роман II Молодший дійсно прогнав невірних з Криту на знак вдячності заснував монастир, за яким закріпилося ім'я пророка⁸².

Найдавніша будівля монастиря – церква Пресвятої Богородиці, датується другою половиною X століття. Церква побудована в техніці змішаної кладки, де чергуються камінь та цегла завдяки чому утворюється візерунки на стінах, тут збереглися фрески XI-XII століть. Головний храм монастиря, побудований на початку XI століття – це велика хрестово-купольна будівля з кам'яних блоків викладеної цегли, в стіни якої вставлені мармурові плити з рельєфами.

В монастирі Осіос-Лукас знаходяться мозаїки та фрески, що є шедеврами візантійського мистецтва та мають значну художню цінність. Найвідоміші: «Різдво Христове», «Хрещення», «Стрітєння», «Розп'яття Христове», «Зішестя Христа в ад», «Омивання ніг», образи Отців Церкви – Василя Великого, Святого Миколя, Григорія Богослова та Святого Іоанна Золотоуста. В центральному куполі розташовувалась мозаїка із зображенням Пантократора в оточенні чотирьох янголів, Божої Матері та Івана Хрестителя, однак після землетрусу 1593 року вона була зруйнована і замінена на фреску, що імітує мозаїку⁸³.

Варто також відмітити ряд важливих споруд монастиря Осіос-Лукас: трапезну, де сьогодні розташовується Музей візантійського мистецтва, що зберігає мозаїки XI століття; башту, де збережена фреска с зображенням Чудес Христових, фотанамма – місце де ченці зігрівались, розводячи вогонь та інші споруди, що слугували для господарських потреб⁸⁴.

Сьогодні монастир Осіос-Лукас є одним з головних центрів паломництва у Греції, а головною святинею монастиря є мощі Луки Елладського. З 1990 року монастир включений до Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

⁸² Баунов А.Г. Греция. – С. 242.

⁸³ Меньшиков А.В. Жемчужина Беотии: монастырь Осиас Лукас: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/orthodoxchurches/41281.htm>

⁸⁴ Хрипкова Е. А. Монастырь Осиос Лукас. Радость монаха и слава Греции: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.portal-slovo.ru/art/36145.php?ELEMENT_ID=36145

Таким чином, Греція є одним з головних напрямків релігійного туризму для віруючих. Найважливішими релігійними центрами країни є: Свята Гора Афон, комплекс монастирів Метеора, Базилика Святого Димитрія та Базилика Святої Софії в Салоніках, Монастир Святого Спиридона на острові Керкіра, Монастир Іоанна Богослова на острові Патмос, Монастир Осіос-Лукас в Беотії та інші, що мають важливу релігійну, історичну та художню цінність та входять до Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Доведено, що в Греції знаходиться велика кількість історико-релігійних об'єктів, які можна включити в розробку нових, унікальних туристичних продуктів.

Розділ III. Розробка туристичного продукту з релігійного туризму в Греції

3.1. Огляд пропозицій релігійних турів на туристичному ринку України

Подорож з релігійною метою є однією з найдавніших видів туризму, коли люди почали відвідувати святі місця для поклоніння святиням, відмолювання гріхів та участі в релігійних подіях. Сьогодні існують туристичні фірми та релігійні центри, які займаються розробкою туристичних продуктів та організацією релігійних подорожей. В Україні працює більше 100 туроператорів, які формують туристичні продукти, спираючись на побажання клієнтів. Існує величезний вибір напрямків для подорожей та різних видів туризму, які представлені на українському туристичному ринку.

Більшість туристичних фірм України, які організовують релігійні подорожі, пропонують їх до православних святинь оскільки спираючись на опитування 2020 року більша частина – близько 62%, відносить себе до православної церкви⁸⁵.

Тури до Святої Гори Афон, комплексу монастирів Метеора та візантійських базилік в місті Салоніки, які занесені до Списку світової спадщини ЮНЕСКО є найпопулярнішими напрямками релігійних подорожей до Греції, які пропонуються на українському ринку туристичних послуг. Пропонуємо провести маркетингове дослідження з релігійного туризму і дослідити, які пропозиції представлені на українському туристичному ринку.

Такі туристичні компанії в Україні, як «Anex tour», «Аккорд-тур», «Join Up», «Mouzenidis Travel», «Гал-круїз» пропонують широкий вибір подорожей до святинь світу – Ізраїлю, Італії, Іспанії, Греції, Франції, Хорватії, Угорщини, Боснії та Герцеговини, Грузії, Туреччини та інших країн.

Найчастіше туристичні оператори пропонують тури, які охоплюють не тільки відвідування окремої святині, а й подорож по різним містам країни, або в

⁸⁵ Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2020 рр.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_religiya.pdf

межах декількох країн і відвідування ряду святих місць, в рамках програми туру. Наприклад, відома туристична агенція «Join Up» пропонує комбінований релігійний тур – «Святині православної Греції та Італії», в рамках якого туристи відвідують такі святині, як монастирі Афона, Храм Святого Димитрія, Катакомбний храм Святого Івана Хрестителя, комплекс монастирів Метеора, Храм Святої Феодори, Храм Богородиці Чужинців та Монастир Палеокастриця на острові Керкіра, Церква Святого Миколая в італійському місті Барі, Собор Андрія Первозваного у місті Патри, Монастир Мега-Спілеон, Монастир Святого Давида Евбейського та відвідування богослужіння в храмі Святого Іоанна Руського на острові Евбея⁸⁶. Такий тур може бути привабливим для людей, які прагнуть відвідати значимі православні релігійні центри та долучитися до молитви, однак не готові жити суровим аскетичним життям при монастирях.

Крім того, широкий вибір релігійних турів пропонує туристичний оператор «Гал-круїз» до Греції, Хорватії, Угорщини, Боснії та Герцеговини, Туреччини та інших країн. Серед комбінованих релігійних турів до Греції «Гал-круїз» пропонує «Паломництво Греція та Меджугор'є» (12640 грн.), де туристи можуть відвідати такі святі місця, як Монастир Святого Діонісія Олімпійського, джерело Святої Параскеви П'ятниці, Монастир Агія Ксенія Горах, Храм Святого Спиридона Триміфунського, Храм Святої Феодори, Храм Іоанна Предтечі, Церква Святого Якова. Відвідування комплексу монастирів Метеора, пропонується, як додаткова екскурсія на автобусі із зовнішнім оглядом шести монастирів, за 25€⁸⁷. Даний тур є комбінованим та передбачає відвідування святинь Греції і Боснії та Герцеговини, разом з відпочинком на Середземному морі.

Найбільш популярним місцем паломництва в Греції є Афон, більшість туристичних фірм пропонує широкий вибір турів до Святої Гори, які

⁸⁶Святині православної Греції та Італії: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://joinuplviv.com/palomnyckyj-tur-v-greciju-ta-italiju/>

⁸⁷ Паломництво Греція + Меджугор'є: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/psyn>

відрізаються програмою, терміном перебування, концепцією та вартістю. Наприклад, турагенція «Join Up» пропонує два тури до Святої гори – «Паломництво на Афон – весь Афон за 6 днів» та «Паломництво на Афон – Уділ Пресвятої Богородиці». Перший, пропонує найбільш економічно вигідну програму, в рамках якої туристи можуть пробути на Святій Горі Афон протягом трьох днів та відвідати один або декілька монастирів, з найменшими витратами, за 385 €⁸⁸. Інший тур, пропонує ексклюзивну програму, що передбачає відвідування більшої частини святих місць та участь в чернечому житті Святої Гори Афон, за 1176 €⁸⁹. Тому, кожен може обрати для себе найбільш вигідну пропозицію.

З 1995 року лідером на туристичному ринку за напрямком Греція є туроператор «Mouzenidis Travel», який пропонує широкий вибір різних видів подорожей, зокрема релігійних. «Mouzenidis Travel» пропонує такі тури до святинь Греції, як «Афон пішки» (35531 грн), «Святий Афон – Сходження» (44440 грн.), «Дорогами Афона» (55472 грн.), «Свято Воскресіння Христового на острові Керкіра» (73428 грн.)⁹⁰. Туроператор організовує групові та індивідуальні подорожі до святих місць Греції, головним напрямком релігійного туризму залишається Афон, а комплекс монастирів Метеора водить в програму лише у рамках додаткової екскурсії.

Разом з тим, зауважимо, що більшість туристичних операторів України взагалі не надають послуги з організації релігійних турів. Зокрема, такі як: «Tez tour», «Coral Travel», «Pegas Touristik», «Kompas», «TUI Україна» пропонують, насамперед рекреаційний вид туризму в Греції, популярними напрямками є острови Крит, Керкіра, Кос, Санторині, Халкідіки, Родос, Міконос, Афіни та Салоніки. Серед інших видів туризму широко представлені також культурно-пізнавальний та лікувально-оздоровчий.

⁸⁸ «Паломництво на Афон – весь Афон за 6 днів»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://joinuplviv.com/palomnyckyj-tur-na-svjatyj-afon/>

⁸⁹ «Паломництво на Афон – уділ Пресвятої Богородиці»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://joinuplviv.com/palomnyckyj-tur-na-svjatyj-afon/>

⁹⁰ Подорожі до святинь Греції: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/qhkp>

Розглянемо також пропозиції, які пропонують паломницькі центри України. Паломницькі центри займаються організацією та проведенням прощ до святинь України та світу. Наприклад, Паломницький Центр Української Православної Церкви проводить регулярні паломництва до Греції. Найпопулярнішими напрямками є Свята Гора Афон та святині острова Керкіра. Програма туру «Святий Афон» (від 362 €) передбачає піше паломництво до Святої Гори у супроводі гіда, поклоніння святиням монастирів, участь у богослужіннях та проживання у скиті з ченцями. Крім того, паломницький центр пропонує ряд комбінованих турів. Наприклад, тури з відвідуванням декількох країн – «Афон – Греція – Болгарія», у рамках якого паломники відвідують святині двох країн, або «Святині апостольської церкви» – тур до святих місць Греції та Італії. Ще одним комбінованим туром є «Острів Корфу» (810 €) в якому поєднується паломництво святинями острову та відпочинок на морі. В рамках цього туру пропонується факультативна екскурсія до комплексу монастирів Метеора. Окрім цього, Паломницький Центр Української Православної Церкви пропонує молодіжні тури такі, як «Паломництво до святинь Греції та Італії» (від 600€) в рамках якого групу супроводжує священник, паломники відвідують святині двох країн, беруть участь в богослужіннях та мають можливість відпочити на морі⁹¹.

Паломницький центр ІХТІС також організовує подорожі до християнських святинь Ізраїлю, Греції, Італії, Іспанії, Франції, Туреччини, Австрії, Угорщини та інших країн. Найбільш популярним напрямком релігійного туризму в Греції є Свята гора Афон, куди ІХТІС організовує подорожі. Комбінований автобусний тур «Паломництво до святого Афону» (215 €) передбачає відвідування святинь Румунії – Нямецьку лавру, Болгарії – Рильський монастир та Греції – Храм Святого Димитрія та проживання в монастирях Афону⁹². Крім того, існує широкий вибір подорожей, які поєднують в собі різні види туризму

⁹¹ Паломнический Центр Украинской Православной Церкви: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pilgrims.in.ua/ru/>

⁹² Паломництво до святого Афону: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ihtis.com.ua/2014/02/palomnytstvo-do-grecii-na-afon.html>

та підходять для людей, які хочуть поклонитися святим місцям та разом з тим відпочити.

Паломницький центр «Солунь» спеціалізується на організації подорожей до православних святинь Греції та співпрацює з туристичним оператором «Mouzenidis Travel». «Солунь» представляє найбільш широкий вибір програм турів на Афон: «Паломництво на Святий Афон – Уділ Пресвятої Богородиці», «Паломництво на Святий Афон – Піше паломництво на Афон», «Паломництво на Святий Афон – весь Афон за 6 днів», «Паломництво на Святий Афон. Монастир Ватопед», «Паломництво на Святий Афон. Дорогами Афона», «Паломництво на Святий Афон. Сходження на вершину», «По Афону зі священником – Піше паломництво на Афон». Крім того, паломницький центр пропонує ряд прощ островами Греції: «Святині Грецьких островів», «Успіння Богородиці на острові Кефалонія і свято Святого Спиридона на Керкірі». А також, комбіновані тури з відвідуванням декількох країн – «Свято Святого Паїсія Святогорця. Святині Православної Греції та Італії», «Святині православної Греції та Італії» та тури, що поєднують паломництво та відпочинок на морі – «Відпочинок та паломництво з Афін», «Відпочинок та паломництво з острова Евбея»⁹³. Паломницький центр «Солунь» є лідером в організації релігійних турів до Греції. Щоб зробити подорож комфортно та задовольнити духовні потреби кожного, протягом паломництва групу супроводжує гід з богословською освітою та священник.

Отже, сьогодні на українському туристичному ринку представлено недостатньо подорожей релігійного напрямку. Найбільш широкий вибір паломницьких турів пропонують такі туристичні компанії, як «Join Up», «Mouzenidis Travel» та «Гал-круїз». Більшість паломницьких турів пропонує Паломницький Центр Української Православної Церкви та організовує регулярні паломництва в Грецію. Втім, «Tez tour», «Coral Travel», «Pegas Touristik», «Kompas», «TUI Україна» та інші взагалі не пропонують релігійні

⁹³ Поездки в Грецію: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.solun.gr/Solun/SolunToursList/153>

тури. Крім того, майже не пропонуються тури в монастирі Метеори, тільки в рамках одноденних екскурсій, частіше за все, навіть не включених до основної програми туру. З огляду на пропозиції релігійних турів до Греції на українському туристичному ринку доведено, що головними центрами паломництва є Свята Гора Афон та святині острову Керкіра. Туристичні фірми та паломницькі центри пропонують переважно комбіновані тури, в яких здійснюється подорож по святиням декількох країн, а паломництво поєднується з відпочинком на морі. Більшість програм релігійних турів є подібними один до одного, тому існує потреба в розробці нових туристичних продуктів.

3.2. Розробка туристичного продукту: «Золоті ворота християнства» з використанням туристичного потенціалу православних монастирів Метеора у Греції.

Сучасний туристичний ринок України потребує впровадження нових туристичних продуктів, які будуть сприяти розвитку релігійного туризму. Формування нового туристичного продукту має містити в своїй основі унікальну тему, що буде цікава цільовій аудиторії. Провівши маркетингове дослідження з релігійного туризму, було виявлено, що на сьогоднішній день туристичні компанії пропонують досить вузький вибір релігійних турів. Тому пропонуємо туристичний продукт до комплексу монастирів Метеора та святинь міста Салоніки, оскільки подібних турів на українському туристичному ринку не представлено.

Місто Салоніки має багатовікову історію та вражає безліччю стародавніх пам'яток посеред сучасного міста. Тут поєдналися культури греків, римлян, візантійців та османів, що надало місту унікальних рис. Після пожежі 1917 року більша частина старого міста була знищена, однак залишилися пам'ятки, що мають важливу культурну та історичну цінність. В кінці XX століття місто набуло статусу культурної столиці Греції. Велика кількість пам'яток Салонік становить значну історичну, культурну та релігійну цінність і щороку приваблюють до себе туристів з різних країн.

Серед безлічі стародавніх пам'яток особливої уваги заслуговують храми та церкви Салонік, недарма його називають «Святим містом». Апостол Павло назвав Салоніки «Золотими воротами християнства», тут був побудований його перший храм та почалася проповідь нової релігії. Звідси християнство почало поширюватися в Європу і саме жителям Салонік християнський місіонер присвятив два вірші, які увійшли в Новий Заповіт – Перше та Друге послання до Солунян.

Запропонований туристичний продукт має на меті познайомити з релігією, історією та культурою Греції, більшість святинь міста збереглися з періоду Візантійської імперії та занесені в Список об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Туристи зможуть відвідати, як найбільш значимі, так і маловідомі храми міста.

Друга частина туру передбачає відвідування комплексу монастирів Метеора, а саме шести діючих монастирів, чотири чоловічих – Святого Миколая Анапавсаса, Мегала Метеора, Святого Варлаама, Святої Трійці та два жіночих – Святого Стефана та Русану.

Комплекс православних монастирів є одним з найбільш значимих пам'яток Греції. Назва монастирів Метеора перекладається з грецької, як «висячий в повітрі», оскільки вони побудовані на величезних обривистих скелях Фессалійської рівнини. Раніше дістатися до монастирів можна було лише за допомогою цілої системи мотузкових та приставних драбин. Потім для підйому почали використовувати сітки, які тягнули інші ченці за допомогою дерев'яної лебідки, через це монастирі були важкодоступними і закритими для відвідувачів. На початку ХХ століття тут були вибиті сходи та прокладена дорога, тому сьогодні монастирі доступні для паломників та туристів.

В рамках програми туру, туристи відвідають всі діючі монастирі, побачать церковні реліквії, що тут зберігаються та матимуть змогу дізнатися про чернече життя монастирів та поспілкуватися з монахами. Крім того, пропонується відвідати вечірне богослужіння в Церкві Успіння Діви Марії, в найближчому до монастирів місті Каламбака.

Пропонується нитка маршруту: Київ – Салоніки – Каламбака – Салоніки – Київ.

Програма релігійного туру розрахована на 5 днів для групи з 30 осіб. Головною метою організації подорожі є знайомство з релігією, історією та культурою країни, поклоніння святиням, що мають сакральне значення для віруючих та відпочинок від буденності. Даний тур найкраще підійде для активних людей, які бажають познайомитися з багатьма найвизначнішими святинями Греції за 5 днів. Проте, оскільки програма туру включає довгі піші екскурсії та важкий підйом до комплексу монастирів Метеора, подорож не призначена для людей з обмеженими можливостями пересування та захворюваннями серця. Туристичний продукт має також сезонні особливості і не розрахований на зимовий період, через погану доступність та обмежений графік роботи монастирів Метеора.

Туристичний продукт передбачає проживання три ночі в готелі в Салоніках та одну ніч в місті Каламбака. В Салоніках туристам пропонується розміщення в трьохзірковому готелі – Colors Ladadika Thessaloniki, що знаходиться в пішій доступності від центральної площі міста (див. додаток 1). В готелі є вибір двомісних та трьохмісних номерів, різного рівня комфорту. Включені сніданки та є послуга подачі сніданку в номер. В місті Каламбака передбачене проживання в трьохзірковому готелі – Meteoritis, що знаходиться в поряд з центром міста. Особливістю готелю є те, що з усіх номерів відкривається захоплюючий вид на гори Пінд та Метеори (див. додаток 2). Сніданки включені у вартість та протягом всього дня в готелі працює ресторан.

Програма туру не передбачає обід та вечерю для туристів, тому вони зможуть самостійно обрати заклад харчування та спробувати страви за своїм смаком.

Транспортне забезпечення туру передбачає використання авіаційного та автомобільного видів транспорту. Переліт Київ – Салоніки, авіакомпанією Wizz Air та повернення Салоніки – Київ, авіакомпанією Ellinair. Переміщення по Греції здійснюється комфортабельним автобусом туристичного класу.

Програма туру передбачає екскурсійне забезпечення та супровід туристичної групи гідом в Салоніках – дві пішохідні екскурсії святинями міста та дві додаткові екскурсії, що не входять до основної програми (Екскурсія до історичних пам'яток міста та Гастрономічна екскурсія містом Салоніки). В Метеорах передбачається дві екскурсії, де групу буде супроводжувати два екскурсоводи для комфортного відвідування монастирів та одна додаткова екскурсія в місті Каламбака (Екскурсія до Церкви Успіння Діви Марії з відвідуванням богослужіння).

Таблиця 3.2

Загальна характеристика туристичного продукту

Назва туру	«Золоті ворота християнства»
Вид туризму	Релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості
Форма організації	Організований
Кількість учасників	Груповий – 30 осіб
Тривалість	5 днів
Сезонність	Сезонний
Тип маршруту	Радіальний
Початковий-кінцевий пункт	Київ
Об'єкти відвідування	Базиліка Святого Димитрія Солунського, Церква Ахіропійтос, Храм Панагія Халкеон, Базиліка Святої Софії, Монастир Влатадон, Монастир Латомос, Храм Святої Катерини, Церква Святих Апостолів, Храм Святого Пантелеймона, Храм святого Миколая Орфаноса – Салоніки. Монастир Святого Миколая Анапавсаса, Монастир Мегала Метеора, Монастир Святого Варлаама, Монастир Святого Стефана, Монастир Русану, Монастир Святої Трійці – Каламбака.
Засоби розміщення	Розміщення у трьохзіркових готелях
Види транспорту	Комбінований – авіаційний та автомобільний

Програма туру:

День I

11:00 Збір в аеропорту Жуляни, реєстрація на рейс W6- 6265.

16:20 Прибуття в Салоніки та зустріч з гідом в аеропорту. Трансфер та розміщення в готелі. Вільний час. Вечеря. Ночівля в готелі.

День II

8:00 Сніданок та виселення з готелю.

9:30 Відвідування святинь міста Салоніки (див. додаток 3).

Базиліка Святого Димитрія Солунського, який є покровителем міста (див. додаток 4). Тут зберігається рака з мощами Димитрія Солунського, мощі Святої Онисії та Святого Григорія, який був митрополитом Іраклії, а також крипта, де був заточений і помер Святий Димитрій. Туристи зможуть поставити свічки та залишити записки за здоров'я чи упокій⁹⁴.

Церква Ахіропіїтос, ранньохристиянська базиліка V століття, що відноситься до стародавніх пам'яток візантійського зодчества. Тут збереглися мозаїки та фрески XIII століття, що зображують Сорок Севастійських мучеників. Головна реліквією храму є чудотворна ікона Божої Матері «Надія Всіх Християн»⁹⁵.

Храм Панагія Халкеон, з грецької перекладається як «Богоматір мідників», таку назву храм отримав через розташування в кварталі ремісників, що займалися міддю. Стіни храму прикрашені фресками, деякі з них датуються XI століттям, найвідоміші: «Успіння Богородиці», «Стрітєння», «Різдво», «Таємна вечеря», «Друге пришествя» та «Вознесіння Господнє».

Базиліка Святої Софії, одна з найдавніших церков міста, відома своєю мозаїкою «Вознесіння Господнє». В церкві також збереглися фрески XI століття, які були зроблені під час реставрації після пожежі 1037 року,

⁹⁴ Church of Agios Dimitrios: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://odysseus.culture.gr/h/2/eh251.jsp?obj_id=1671

⁹⁵ The church of the Acheiropoietos, Thessalonike: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.macedonian-heritage.gr/HellenicMacedonia/en/C2.3.2.html>

більшість з них зображують святих міста Салоніки. Головною реліквією є мощі Святого Василя, митрополита Фессалонікійського (див. додаток 5).

Церква пророка Іллі візантійська православна церква, датується XIV століттям, належить до візантійських пам'яток епохи Палеологів. Під час турецького панування була перетворена на мечеть. Збережені фрески датуються періодом між 1360 і 1370 роками. Збереглися сцени Чудес Христових, а також окремі фігури святих і Богородиці⁹⁶.

13:00 Обід.

14:00 Туристам пропонується додаткова пішохідна екскурсія до історичних пам'яток міста. Під час екскурсії туристи познайомляться з головними пам'ятками, відвідають центральну площу – площу Аристотеля та найбільш популярну пам'ятку – Білу вежу V століття, яка ділить місто на стару та нову частини. Крім того, відвідають Археологічний музей з експонатами, що зберігають пам'ятки різних епох, тут знаходиться велика колекція творів мистецтва і македонських артефактів. В старому районі міста побачать Ротонду і тріумфальну арку Галерія з рельєфними зображеннями грандіозних битв, які побудовані в кінці III початку IV століть на перетині двох головних вулиць імператором Галерієм. Вартість екскурсії 30 €.

19:00 Збір групи на площі Аристотеля та переїзд в місто Каламбака.

22:00 орієнтовне прибуття в Каламбаку, поселення і ночівля в місцевому готелі.

День III

8:00 Сніданок в готелі

9:00 Трансфер до комплексу монастирів Метеора (див. додаток 6).

Для комфортнішого пересування туристи відвідують монастирі окремими групами з 15 чоловік.

9:30 Відвідування монастирів Метеора.

⁹⁶ Church of Prophet Elijah: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.thebyzantinelegacy.com/elias-thessaloniki>

Монастир Святого Миколая Анапавсаса. Монастир відрізняється своєю будовою. Всі монастирські споруди розташовані на трьох поверхах: на першому – невелика каплиця Святого Антонія, на другому – храм Святого Миколая і на третьому – трапезна. В монастирі збереглися фрески, що датуються XIV століттям. Храм Святого Миколая, був розписаний Феофаном Критянином, фрески зображують майже всі основні сюжети іконопису, які становлять значну художню та історичну цінність. На третьому поверсі зберігаються мощі святих.

Відвідування монастиря Мегала Метеора (див. додаток 7). Це найбільший монастир в усьому комплексі, тут знаходься майстерні фрески XVI століття. Окрім монастирських будівель тут розташовується музей, де зберігається ряд важливих реліквій – розшиті коштовностями плащаниці XIV століття та унікальні ікони «Різдво Христове», «Розп'яття Христа», «Страсті Христові» та «Богородиця Скорботна». В монастирі Мегала Метеора туристи зможуть поклонитися мощам святих та залишити записки за здоров'я та упокій. Також, на території монастиря знаходиться сувенірна крамниця де можна придбати написані в монастирі ікони.

13:00 Переїзд до найближчого селища Кастракі на обід у місцевій таверні – Stefanos Tavern, тут можна спробувати страви місцевої кухні, або обрати заклад за своїм смаком.

14:30 Відвідування монастиря Святого Варлаама. Собор Всіх Святих вражає фресками XVI століття, написаними ймовірно грецьким живописцем Франко Кателано. Велику цінність представляє вівтар, де сьогодні знаходиться Музей скарбів монастиря. Тут можна побачити визначну ікону Богоматері з немовлям, написану Еммануїлом Тзанесом, а також велике зібрання рідкісних рукописів, вишитих золотом плащаниць, різьблених дерев'яних хрестів, особливу цінність складає Євангеліє імператора Костянтина Багрянородного.

В монастирі Святого Варлаама є можливість поспілкуватися з ченцями та відвідати оглядовий майданчик з якого відкривається вид на інші монастирі та скали Метеори. Вільний час.

16:00 Повернення в готель.

17:00 Туристам пропонується додаткова програма з відвідування Церкви Успіння Діви Марії, зведеної в X столітті на місці давньої християнської базиліки. Тут знаходяться фрески датовані XII століттям, та переносні ікони, які мають значну художню та історичну цінність. Найвизначнішою є двостороння ікона, що зображує Успіння Богородиці та Розп'яття Христа⁹⁷.
Можлива участь у вечірньому богослужінні.

18:30 Вечеря та вільний час.

Ночівля в готелі.

День IV

8:00 Сніданок та виселення з готелю.

9:00 Трансфер до комплексу монастирів Метеора (див додаток 8).

Для комфортнішого пересування туристи відвідують монастирі окремими групами з 15 чоловік.

9:30 Відвідування монастирів Метеора

Монастир Святого Стефана (див додаток 9). Це жіночий монастир, що знаходиться найближче до міста Каламбака. Відмий музеєм, що знаходиться в трапезній, де зберігається велика колекція стародавніх ікон, рідкісних церковних книг та рукописів. Найбільш значимий рукопис містить три Божественні літургії Іоанна Золотоуста, Василя Великого і Предосвячених дарів, що написані рукою засновника монастиря Антонія Метеорського в 1404 році. Найбільш шанованою реліквією монастиря є мощі Стефана Першомученика.

Відвідування монастиря Русану. Другий жіночий монастир, розміщений на трьох поверхах, на найвужчій скелі Метеор. Тут збережені фрески, розписані критськими художниками в середині XVI століття та стародавні ікони. За свою історію монастир був неодноразово пограбований, збережені реліквії сьогодні знаходяться в монастирі Мегала Метеор. На території монастиря знаходиться

⁹⁷ Byzantine church of the Assumption of Virgin Mary: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.meteorarocks.com/sights/byzantine-church-of-the-assumption-of-virgin-mary/>

сувенірна крамниця з продукцією, що виготовляється на території монастиря ченцями.

Відвідування монастиря Святої Трійці. Монастир є одним з найбільш важкодоступних, проте завдяки цьому є найбільш тихим та усамітненим, де залащилося тільки декілька ченців, що створює неповторну атмосферу аскетизму та єднання з природою. Монастир сильно постраждав після Другої Світової війни, тому тут практично не залишилося цінних реліквій. Особливістю монастиря є вид, що відкривається з оглядового майданчика, тут можна побачити монастирі Русану, Мегала Метеора, Варлаама та ряд вже зруйнованих та залишених монастирів.

13:00 Збір групи та повернення до Каламбаки на обід у місцевій таверні. Далі у туристів буде вільний час для самостійного знайомства з містом.

18:00 Збір групи та трансфер в Салоніки.

19:00 Орієнтовне прибуття в Салоніки. Заселення в готель. Вільний час.

Ночівля в готелі.

День V

8:00 Сніданок та виселення з готелю.

9:30 Відвідування святинь міста Салоніки (див. додаток 10).

Монастир Влатадон є однією із найбільш значимих пам'яток візантійського періоду. Фрески монастиря збереглися погано, однак ті що залишилися датуються XIV століттям. Також, величезну культурну цінність становлять візантійські ікони монастиря. Крім того, тут збереглися візантійські рукописи, кодекси та інші документи, що датуються XIV-XV століттям. Важливими реліквіями монастиря є частки мощей: святого Афанасія Великого, Святого Григорія Богослова, Святого Модеста, Святих Косми і Даміана та інших святих⁹⁸. Поряд з монастирем знаходиться оглядовий майданчик з якого відкривається вид на Салоніки де можна зробити пам'ятні фотографії.

⁹⁸ Православная энциклопедия. Влатадон: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravenc.ru/text/155027.html>

Монастир Латомос, його спорудження датується кінцем V початком VI століття, однак до сьогоднішнього дня з усіх будов монастиря залишилась тільки Церква Святого Давида Солунського, яка є діючою. Визначним є оздоблення храму, зокрема мозаїка «Бачення пророка Єзекиїла» V-VI століть, де зображений Ісус, що сидить на веселці із сувоєм в руці в оточенні трьох тварин та ангела, що тримають Біблію. Найдавніші фрески датуються XII століттям, більша частина була створена в середині візантійського періоду, інші з'явилися пізніше, за часів династії Палеологів. Найбільш значимими є фрески «Купання Христа», «Різдво Господнє» та ті, що неповністю збереглися «Введення в храм», «Преображення Господнє»⁹⁹. Біля монастиря знаходиться невелика сувенірна крамниця.

Храм Святої Катерини є зразком візантійської архітектури періоду Палеологів. В церкві зберігаються мощі Святої Катерини Александрійської. Внутрішнє оздоблення храму Святої Катерини складають нечисленні фрагменти фресок, що датуються XIV століттям. Фрески зображують іконографічні сюжети, образи святих, сцени мучеництва та зцілення.

Церква Святих Апостолів є однією з найбільш важливих та вражаючих в місті, завдяки добре збереженим мозаїкам та фрескам. Найвизначнішими фресками є зображення сцен життя Богородиці та Івана Хрестителя. Арки, купол та стіни церкви прикрашені мозаїками: «Різдво Господнє», «Преображення», «Розп'яття», «Вознесіння», «Успіння Богородиці», «Стрітіння», «Благовіщення» та інші. Крім того, велику релігійну та культурну цінність становить іконостас церкви, зокрема ікона Богородиці¹⁰⁰.

Римський форум або Римська Агора є однією з найважливіших пам'яток міста римського періоду, побудована у II столітті до н. е., як ринкова площа. Римський форум був випадково знайдений у 60-х роках XX століття під час

⁹⁹ Church of Hosios David: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.thebyzantinelegacy.com/hosios-david>

¹⁰⁰ Православная энциклопедия. Апостолов Святых Церковь в Фессалонике: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravenc.ru/text/75728.html>

будівництва, а з 2010 року відреставрований та відкритий для відвідування, як музей під відкритим небом¹⁰¹.

Храм Святого Пантелеймона побудований у XIII столітті за часів правління династії Палеологів. У XIV-XV століттях храм був значним духовним центром міста. З приходом до влади Османської імперії був перетворений на мечеть, а внутрішнє оздоблення зруйновано. На сьогоднішній день збереглася лише невелика частина фресок, які становлять значну художню цінність та є прикладом іконопису кінця XIII століття.

Храм Святого Миколая Орфаноса побудований у XIV, у період Османського панування церква не була перетворена на мечеть, завдяки чому тут залишилися добре збережені фрески. В нижньому ряду на фресках зображені святі, а у верхньому основні християнські свята. Північну частину церкви займають акафісти та зображення сцен зі Старого Завіту, а у південній частині зображені чудеса з життя Святого Герасима. Крім того, цікавим є мармуровий іконостас храму, що датується XV століттям¹⁰².

13:00 Обід. Вільний час

14:00 Додаткова екскурсія. Туристам пропонується відвідати гастрономічну екскурсію – познайомитися з грецькою кухнею та спробувати місцеві страви. Це пішохідна екскурсія, розрахована на 3 години, протягом якої туристи матимуть змогу відвідати відомі вуличні ринки Салонік такі, як Модіано та Капані. А також ряд крамниць, де можна спробувати місцеві делікатеси. В ході екскурсії туристи побачать деякі визначні пам'ятки міста, зокрема турецькі лазні – Яхуди Хамам. А також відвідають узері – грецькі таверни, де збираються місцеві. Вартість екскурсії 35 €.

20:00 Збір групи на площі Аристотеля, трансфер в аеропорт. Реєстрація на рейс EL- 202 та переліт в Київ.

¹⁰¹ Римский форум: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historie.ru/dostoprimechatelnosti-mira/greciya/architecture/1205-roman-forum.html>

¹⁰² Храм Святого Николая Орфаноса: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/qhmy>

У вартість туру входить:

- транспортне забезпечення по програмі туру – авіа переліт Київ – Салоніки – Київ та пересування на комфортабельному автобусі по Греції;
- проживання в трьохзіркових готелях – 3 ночі в Салоніках та 1 ніч в місті Каламбака;
- сніданки в готелях;
- екскурсійне обслуговування по програмі туру;
- медичне страхування.

У вартість туру не входить:

- віза (для власників біометричних паспортів – віза не потрібна);
- вхідні білети в музеї та монастирі (Археологічний музей – 6€ та монастирі Метеора – 3€);
- додаткові екскурсії;
- особисті витрати.

Пам'ятка для туриста:

- В монастирях Метеора діє суворий дрес-код, чоловікам заборонено відвідувати монастирі в шортах, а жінкам в одязі з відкритими плечима, а також в брюках та шортах.
- Магазины в Греції працюють кожен день, крім неділі з 8:00 до 14:00, а у вівторок, четвер та п'ятницю з 8:00 до 14:00 та після сієсти з 17:00 до 23:30. Супермаркети працюють з понеділка до суботи з 8:00 до 21:00 та в суботу з 8:00 до 18:00, в неділю вихідний. Банки працюють з понеділка по п'ятницю з 8:00 до 14:00.

Отже, в результаті дослідження пропозицій на туристичному ринку України та вивчення особливостей організації релігійних турів був розроблений туристичний продукт «Золоті ворота християнства», що охоплює сакральні пам'ятки міста Салоніки та комплекс монастирів Метеора. Були визначені пункти маршруту та розроблена схема переміщення. Туристи починають подорож з Києва, відвідують святині Салонік та монастирі Метеора, після чого повертаються в початковий пункт маршруту. Була розроблена програма туру з

щоденним розпорядком, з метою ознайомлення туристів з релігією, історією та культурою Греції. Програма туру розрахована на 5 дні та насичена екскурсіями релігійної тематики. Окрім того, в програмі враховуються додаткові екскурсії для розширення тематики туру та достатня кількість вільного часу для того, щоб туристи змогли самостійно познайомитись з містами Салоніки та Каламбака. Були складені карти на кожен день, за маршрутом відвідування основних об'єктів показу. Обрані засоби розміщення, харчування та транспорту, з урахуванням відстані маршруту та комфорту туристів. Туристичний маршрут забезпечується авіаційним транспортом для перельоту до місця подорожі та автомобільним – автобусом туристичного класу для переміщення туристів по Греції. Пропонується вибір номерів різної категорії, що відрізняються за типом розміщення – двомісні та трьохмісні, з можливістю додати додаткове спальне місце в номер, та за рівнем комфорту – бюджетний, стандартний та підвищеної комфортності. Згідно програми туру пропонуються сніданки в готелях, за системою «шведській стіл», обід та вечеря не передбачені і дають можливість туристам відвідати заклади харчування за власним смаком.

3.3. Розрахунок вартості туру

Розрахунок вартості туру є останнім і дуже важливим етапом розробки туристичного маршруту. Ціна туристичного продукту залежить, насамперед від загальної суми витрат на організаційно-технічні заходи з організації туру та кількості учасників групи. При розрахунку вартості використовується спеціальна формула, за якою аналізуються усі витрати на засоби транспорту, розміщення, харчування та екскурсійне обслуговування і виходячи з цього вираховується собівартість туру. Крім того, враховуються витрати на податки, розробку та реалізацію туру та закладається прибуток з виручки туру, що залежить від його рентабельності на туристичному ринку.

Для того щоб вирахувати собівартість туру потрібно визначити вартість кожної послуги:

При розробці туристичного маршруту передбачений вибір номерів різного типу розміщення та категорії. В Салоніках в трьохзірковому готелі – Colors Ladadika Thessaloniki за одну ніч такі ціни проживання:

- бюджетний номер – 2162 грн. за двохмісний номер;
- стандартний номер – 2294 грн. за двохмісний та 2949 грн. за трьохмісний номер;
- номер підвищеної комфортності – 2490 грн. за двохмісний та 3145 грн. за трьохмісний номер¹⁰³.

У місті Каламбака в трьохзірковому готелі – Meteoritis за одну ніч такі ціни проживання:

- бюджетний номер – 2159 грн. за двохмісний номер та 2949 грн. за трьохмісний номер;
- стандартний номер – 2294 грн. за двохмісний номер та 4259 грн. за трьохмісний номер;
- номер підвищеної комфортності – 2949 грн. за двохмісний номер¹⁰⁴.

При розрахунку туру у вартість враховується номери бюджетного рівня, номери вищої категорії сплачуються окремо. Загальна вартість готельних номерів та сніданків становить 129630 грн. за 30 осіб.

Туристичний маршрут забезпечується авіаційним та автомобільним транспортом:

- авіапереліт Київ – Салоніки – Київ на групу за 30 осіб – 203790 грн;
- автобусне перевезення на території Греції здійснюється орендованим автобусом з водієм – 838 €, або 27528 грн.¹⁰⁵.

Екскурсійне обслуговування здійснюється місцевим гідом, що спеціалізується на релігійній тематиці в Салоніках і супроводжує групу протягом всього маршруту, а також додатковим гідом під час відвідування

¹⁰³ Colors Ladadika Thessaloniki: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cutt.ly/mcTPTWg>

¹⁰⁴ Hotel Meteoritis: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/psym>

¹⁰⁵ Аренда автобуса в Греции: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.lcares.com/gr/ru/services/rent-a-coach.html>

монастирів Метеора. Всього на екскурсійні послуги розраховано 500 €, або 16425 грн.¹⁰⁶.

Обов'язковою складовою організації виїзного туру є медичне страхування туристів, ціна якого становить 3835 грн. за всю групу¹⁰⁷.

Додатковими витратами є оренда радіогідів для екскурсій, ціна за одну одиницю становить 2 € за добу та обов'язкова застава у розмірі 35€, на 4 дні для групи з 30 осіб виходить 291 €, або 8092 грн.¹⁰⁸.

З огляду на це можна вирахувати собівартість туру, сума витрат на засоби транспорту, розміщення та екскурсійне забезпечення становить:

$$129630+203790+27528+16425+3835+8092=389300 \text{ грн.}$$

У відповідності до законодавства Греції туристи мають сплатити туристичний податок в готелях від 0,5 до 4 €, сума залежить від категорії готелю.

З урахуванням проживання в трьох зірковому готелі сума податку становить 1.5 € з особи за одну ніч, всього 180€, або 5932 грн.

Варто зазначити, що значна частина коштів йде на витрати для просування туру. Тому при розрахунку варто враховувати затрати на рекламу оренду офісу, зарплату працівникам, зв'язок та інші витрати. Найчастіше витрати на просування туристичного продукту розподіляються порівну між різними турами. Урахування таких витрат з окремих турів становить в середньому до 5% від вартості і чим вища ціна туру тим нижчий цей відсоток¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Гиды в Салониках: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://needguide.ru/view_city.php?city=%D0%A1%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8

¹⁰⁷ Туристичне страхування: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://hotline.finance/ua/insurancetravel?gclid=CjwKCAjwjbCDBhAwEiwAiudByxe3xCQagfaG8joJgmRQ3bD_cV9slnbN8bH6Yct_qh8AXUGzdsRiRoCtt8QAvD_BwE

¹⁰⁸ Rent of radio guides for excursions, conferences, sermons, simultaneous interpretation and other events: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://systems4voice.com/en/arenda-oborudovaniya/>

¹⁰⁹ Агафонова Л.Г., Агафонова О.Є. Туризм, готельний та ресторанний бізнес: Ціноутворення, конкуренція, державне регулювання. Навч. посібник. – К.: Знання України, 2002. – С. 98-122.

Виходячи з цього закладаємо 5% на умовно-постійні витрати туру, що становить 19465 грн.

При розрахунку туру закладається 25% рентабельності. А прибуток туроператора становить 10% від собівартості, що складає 38930 грн.

При розрахунку вартості туру враховують також витрати на його реалізацію через посередників, ціна залежить від умов договору між виробником туру та реалізатором¹¹⁰. В розрахунок вартості закладається 5% комісійної винагороди турагентам за продаж туру (без урахування ПДВ) – 16221 грн.

Потрібно також враховувати вартість послуг на супроводжуючих групу, а саме проживання в готелі в місті Каламбака та харчування 3700 грн.

Сума витрати, що закладені на розробку туру, просування та реалізацію. з урахуванням оподаткування складає маржинальний дохід. Прибуток з продажу тур використовується на покриття витрат та податків тур фірми.

Згідно зі ст. 207 ПКУ на туристичні послуги встановлені особливі правила податкових платежів. Так, ПДВ встановлюється на винагороду з туру, тобто різницю між собівартістю та ціною пропозиції турпродукту на туристичному ринку. Згідно зі ст. 207.7 ПКУ податок на додану вартість складає 20% від прибутку¹¹¹.

Розрахунок вартості туру за одну людину можна розрахувати за такою формулою: $Ц = [(\Sigma Vi + \Sigma Ni) + (Vn + P + K + Vci + \Sigma Zn(k)) \times 1,2] / Чт$. За формулою ΣVi – це собівартість усіх послуг, які пропонуються програмою туру; ΣNi – це податки на окремі види обов'язкових виплат.; Vn – це сума умовно-постійні затрат; P – це прибуток туроператора; K – це комісійна винагорода посереднику, який реалізує тур (без урахування ПДВ); Vci – це вартість послуг, які витрачаються на осіб, що супроводжують групу; $\Sigma Zn(k)$ – це знижки для окремих туристів або на деякі види послуг; $Чт$ – це кількість

¹¹⁰ Агафонова Л.Г., Агафонова О.Є. Туризм, готельний та ресторанний бізнес: Ціноутворення, конкуренція, державне. – С. 98-122.

¹¹¹ Верховна Рада України. Податковий кодекс України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n4635>

туристів у групі; 1,2 – коефіцієнт, що враховує податок на додану вартість з маржинального доходу¹¹².

З огляду на це можна вирахувати вартість туру на одного туриста:

$$[(389300 + 5932) + (19465 + 38930 + 16221 + 3700) \times 1.2] \div 30 = 16307 \text{ грн.}$$

При формуванні ціни на виїзний тур варто враховувати витрати, що здійснюються в іноземній валюті та можливість інфляції. Для забезпечення реалізатора від можливих збитків ціна встановлюється в іноземній валюті, яка згодом вказується при рекламуванні туру. Однак, оплата туру здійснюється в гривнях, згідно з Законом України «Про валюту і валютні операції» всі розрахунки проводяться виключно у національній валюті¹¹³.

Виходячи з цього, ми можемо визначити вартість туру на одну людину у розмірі 500€.

Таким чином, були визначені чинники, що впливають на ціноутворення туристичного продукту: собівартість туру, що складається з суми витрат на транспорт, розміщення, харчування та екскурсійне забезпечення, з урахуванням непрямих податків на окремі послуги; умовно-постійні витрати, що розраховані на розробку та просування туру; прибуток туроператора; комісійна винагорода турагента; витрати на супроводжуючих; знижки передбачені туроператором; оподаткування; кількість туристів в групі. Зважаючи на це, були проведені розрахунки і встановлена вартість на тур у розмірі 500 € на одну людину. Для комфортного пересування туристів був обраний авіаційний транспорт, що складає більшу частину в загальній структурі ціни туристичного продукту. Однак, завдяки вибору бюджетних готелів та невисокій ціні екскурсійного забезпечення загальна вартість туру є доступною для більшості туристів. А у порівнянні з іншими пропозиціями релігійних турів на українському туристичному ринку вартість туристичного продукту є середньою.

¹¹² Агафонова Л.Г., Агафонова О.Є. Туризм, готельний та ресторанний бізнес: Ціноутворення, конкуренція, державне. – С. 98-122.

¹¹³ Верховна Рада України. Закон України «Про валюту і валютні операції»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>

ВИСНОВКИ

На сьогоднішній день релігійний туризм є одним з найперспективніших напрямів серед багатьох видів на українському туристичному ринку. У кожної людини є потреба в духовному збагаченні, а подорожі до святих місць можуть допомогти переосмислити життя, відновити сили та знайти гармонію зі світом. Крім того, релігійні тури дозволяють познайомитися з історією, архітектурою, мистецтвом та культурою різних країн.

Релігійний туризм розглядається багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями, потрібно зазначити, що варто застосовувати міждисциплінарний підхід і досліджувати це питання на перетині історії, релігієзнавства та туризмознавства. Можемо виділити праці вчених в яких найповніше розкривається тема релігійного туризму: Т.Т. Христов «Релігійний туризм», А.В. Бабкін «Спеціальні види туризму», М.П. Мальська «Міжнародний туризм і сфера послуг», О.Н. Дяченко «Організація спеціальних видів туризму» та інші. В роботах цих вчених розкривається сутність релігійного туризму, види і значення, визначаються мотиваційні приводи і цілі подорожі, а також принципи організації та критерії розробки таких турів.

Підводячи підсумки дослідження згідно з поставленими завданнями, можна зробити такі висновки:

Були визначені поняття, види і форми релігійного туризму. Релігійний туризм є самостійним видом туризму, метою якого є відвідування сакральних об'єктів та релігійних центрів, що знаходяться поза звичного середовища для туристів. Релігійний туризм представлений двома видами – паломництво та релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості. Паломництво передбачає відвідування святих місць з метою служіння Богу, молитви та участі в релігійних подіях, тоді як релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості ставить за мету познайомитися з релігією, історією, культурою та мистецтвом через сакральні об'єкти. За формами релігійний туризм поділяється на організований та неорганізований, відрізняється кількістю

учасників, терміном перебування, сезонністю туру, віковими обмеженнями та об'єктами відвідування. А також, поділяється за типами туризму, на внутрішній, в'їзний та виїзний, що складають собою категорії, які поділяються на туризм в межах країни, національний та міжнародний.

Були визначені основні компоненти індустрії релігійного туризму та етапи формування релігійних турів. До основних компонентів індустрії релігійного туризму входять послуги розміщення, харчування, переміщення та екскурсійного забезпечення. Доведено, що паломники та туристи, які подорожують з пізнавальною метою мають різне ставлення до комфорту протягом туристичного маршруту. Паломники вирушають в подорож з релігійною метою – вклонитися святиням, помолитися за здоров'я та відмолити гріхи, тому часто йдуть у піше паломництво, зупиняються на території монастирів, харчуються в монастирських трапезних і виконують послух. Тоді як туристи, що вирушають в пізнавальну подорож, користуються всіма перевагами організаційного туризму, пересуваються на комфортному транспорті, зупиняються в готелях, харчуються в кафе і ресторанах та відвідують різноманітні екскурсії. Були визначені такі етапи організації релігійного туру: 1) розробка концепції туру – аналіз переваг, недоліків, загроз туру та пропозицій подібних турів на туристичному ринку; 2) розробка програми туру – визначення маршруту, видів транспорту, місць проживання, харчування та об'єктів показу; 3) укладання договорів з постачальниками послуг; 4) розрахунок вартості туру; 5) просування готового туру на туристичному ринку; 6) реалізація туристичного продукту.

Проаналізовані проблеми та перспективи релігійного туризму в Україні. Україна має значну історико-культурну спадщину, комфортні природо-кліматичні умови та вигідне географічне розташування, що сприяє розвитку туризму. Релігійний туризм може бути одним з найбільш перспективних напрямків, оскільки в Україні знаходиться велика кількість релігійних об'єктів міжнародного значення. Були визначені найвизначніші релігійні центри країни: Києво-Печерська, Почаївська та Святогірська Лаври, а також Глинська пустинь,

Святогірський Успенський Зимненський ставропігійний монастир, Свято-Троїцький кафедральний собор у Чернігові, Успенський чоловічий монастир в Одесі, Свято-Троїцький Корецький ставропігійний жіночий монастир, Харківський Благовіщенський кафедральний собор, Зарваницький духовний центр, Свято-Успенська Унівська Лавра, Василянський монастир Преображення Господнього та інші храми і монастирі, що мають важливе значення для паломників з усього світу. Однак, існує широке коло проблем, що обмежують розвиток релігійного туризму в Україні. Зокрема, нестабільна політична ситуація в країні, внаслідок анексії Криму та військових дій на Сході Україна втратила близько 30% рекреаційно-туристичного потенціалу та отримала негативний імідж на міжнародному туристичному ринку. До негативних чинників варто також віднести слабку економіку країни, через що не вистачає коштів для розвитку туристичної інфраструктури. Крім того, спостерігається низька якість інформаційних ресурсів, що потребує залучення сучасних методів реклами, зокрема організації прес-турів та рекламування туристичного продукту з допомогою представників ЗМІ та авторитетних осіб релігійної спільноти. Важливим також є навчання професійних фахівців зі знанням релігії, історії, етики та іноземної мови для залучення іноземних туристів. Не менш важливим фактором, що стримує розвиток релігійного туризму є погано розвинена інфраструктура країни. Багато релігійних об'єктів знаходиться у важкодоступних місцях, з віддаленим розташуванням засобів розміщення та харчування, що унеможлиблює включення цих об'єктів до туристичних маршрутів. Були з'ясовані головні напрямки виїзного релігійного туризму: святині Ізраїлю, Греції, Грузії, Італії, Іспанії та Туреччини. Визначені основні паломницькі центри та туристичні компанії, що пропонують релігійні подорожі в межах країни та закордон: Паломницький Центр при Відділі зовнішніх церковних зв'язків Української Православної Церкви; Патріарший Паломницький центр Української Греко-Католицької Церкви; спільнота ТЕЗЕ; Паломницький центр «Солунь»; Паломницький центр «Рафаїл»; Паломницький

центр «ІХТІС»; Туристичний оператор «Гал-Круїз»; Туристичний оператор «Клуб мандрівників»; Туристичний оператор «Аккорд тур».

Були охарактеризовані природно-географічні ресурси Греції та визначені головні історико-релігійні об'єкти. Греція є однією з найдавніших держав світу, з багатовіковою історією та унікальною культурою. Розташовується Греція у Південно-Східній Європі, на півдні Балканського півострову та на островах Егейського, Іонічного та Середземного морів, межує з Албанією, Македонією, Болгарією та Туреччиною. Країна має чудовий середземноморський клімат зі спекотним, сухим літом та м'якою і вологою зимою, що спостерігається на прибережних районах, а у гірських районах північно-західної Греції – альпійський клімат з низькими температурами та частими снігопадами, інша частина Греції характеризується помірним кліматом з холодною, вологою зимою та спекотним, сухим літом з частими грозами. Купальний сезон в країні починається з квітня і продовжується до листопада, температура води в цей час прогрівається до 21°- 24°C. Крім того, в країні зосереджена велика кількість термальних джерел, що відомі своїми лікувальними властивостями. Такі природно-кліматичні умови дозволяють відвідувати країну протягом цілого року та сприяють розвитку різних видів туризму. Доведено, що найбільш поширені види туризму в Греції: рекреаційний, що дозволяє поєднувати пляжний відпочинок з іншими видами туризму; культурно-пізнавальний, що знайомить туристів з історико-культурним надбанням країни; лікувально-оздоровчий, передбачає відвідування природних об'єктів, що характеризуються лікувальними властивостями, а також медичних закладів та спа-центрів; спортивний туризм передбачає поєднання відпочинку та розвитку спортивних навичок у контакті з унікальною природою Греції; екологічний пропонує відпочинок в оточенні природи та знайомство з грецькою культурою; релігійний туризм передбачає відвідування релігійних центрів країни. В Греції зосереджується велика кількість діючих монастирів та церков, а також багато значимих сакральних пам'яток, що становлять значну релігійну, історичну та художню цінність. Греція є одним з провідних напрямків релігійного туризму,

оскільки тут знаходяться перші християнські храми. Визначено, що найважливіші історико-релігійні об'єкти Греції: Свята Гора Афон, комплекс монастирів Метеора, Базилика Святого Димитрія та Базилика Святої Софії в Салоніках, Монастир Святого Спиридона на острові Керкіра, Монастир Іоанна Богослова на острові Патмос, Монастир Осіос-Лукас в Беотії та інші. Всі ці об'єкти є важливими центрами паломництва, а також мають значну історичну та художню цінність, і включені до Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

Був проведений аналіз пропозицій релігійних турів на туристичному ринку України. Визначено, що більшість туристичних компаній, такі як: «Tez tour», «Coral Travel», «Pegas Touristik», «Kompas», «TUI Україна» взагалі не пропонують тури з релігійною тематикою. Тоді, як «Anex tour», «Аккорд-тур», «Join Up», «Mouzenidis Travel», «Гал-круїз» пропонують широкий вибір подорожей до святинь світу, зокрема і до Греції. Серед паломницьких центрів найбільше подорожей до Греції організовує Паломницький Центр УПЦ та Паломницький центр «Солунь». Найчастіше пропонуються комбіновані тури, які передбачають відвідування широкого кола святинь одразу в декількох країнах, наприклад святині Греції та Італії. Також, нерідко паломництво поєднується з відпочинком на морі. Найбільша кількість туристичних маршрутів розроблена за напрямком Свята Гора Афон, тоді як монастирський комплекс Метеора пропонується для відвідування тільки в межах одноденних екскурсій, які часто навіть не входять до основної програми. Більшість пропозицій на українському туристичному ринку є подібними один до одного, тому є потреба у розробці нових унікальних продуктів.

Був розроблений туристичний продукт та розрахована його вартість. Після аналізу пропозицій на українському туристичному ринку та визначення етапів організації релігійних турів розроблений туристичний продукт «Золоті ворота християнства» з використанням туристичного потенціалу православних монастирів Метеора. Тур розрахований на активних людей, що прагнуть відпочити від буденності, познайомитися з релігією, історією, культурою та

мистецтвом Греції. Туристичний продукт передбачає відвідування релігійних пам'яток міста Салоніки та комплексу монастирів Метеора. Були визначені пункти маршруту, розроблена схема переміщення та програма туру. За 5 дні туристи зможуть відвідати велику кількість сакральних об'єктів країни, а саме: Базиліку Святого Димитрія Солунського, Церкву Ахіропїтос, Храм Панагія Халкеон, Базиліку Святої Софії, Монастир Влатадон, Монастир Латомос, Храм Святої Катерини, Церкву Святих Апостолів, Храм Святого Пантелеймона, Храм святого Миколая Орфаноса в Салоніках; Монастир Святого Миколая Анапавсаса, Монастир Мегала Метеора, Монастир Святого Варлаама, Монастир Святого Стефана, Монастир Русану, Монастир Святої Трійці в місті Каламбака. Були обрані засоби транспорту, розміщення, харчування та екскурсійного забезпечення. Пропонується використання авіаційного транспорту – переліт Київ – Салоніки – Київ та автомобільного – автобус туристичного класу, протягом всього маршруту в Греції. Розміщення туристів передбачається в трьохзіркових готелях з можливістю вибору номерів різного рівня комфорту. Згідно з програмою туру пропонуються сніданки в готелях, за системою «шведський стіл», обід і вечеря не передбачені, що дозволяє туристам обрати заклад харчування самостійно орієнтуючись на свій смак. Туристична програма насичена екскурсіями релігійної тематики, які за обмежений час зможуть познайомити туристів з великою кількістю сакральних об'єктів Греції. Крім того, програмою туру враховуються додаткові екскурсії (в Салоніках це Екскурсія до історичних пам'яток міста та Гастрономічна екскурсія, а в місті Каламбака – Екскурсія до Церкви Успіння Діви Марії з участю в богослужінні) та достатня кількість вільного часу, щоб туристи змогли самостійно познайомитися з містами, які вони відвідують. Визначивши вартість на засоби транспорту, проживання, харчування та розміщення можна вирахувати собівартість туру. Окрім того, при розрахунку враховуються умовно-постійні витрати, що розраховані на розробку та просування туру; прибуток туроператора; комісійна винагорода турагента; витрати на супроводжуючих; знижки передбачені туроператором; оподаткування;

кількість туристів в групі. Виходячи з цього були проведені розрахунки та визначена вартість туру у розмірі 500 € на одну людину, яка є середньою у порівнянні з подібними пропозиціями релігійних турів на туристичному ринку України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Byzantine church of the Assumption of Virgin Mary: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.meteorarocks.com/sights/byzantine-church-of-the-assumption-of-virgin-mary/>
2. Church of Agios Dimitrios: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://odysseus.culture.gr/h/2/eh251.jsp?obj_id=1671
3. Church of Agios Dimitrios: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://odysseus.culture.gr/h/2/eh251.jsp?obj_id=1671
4. Church of Hosios David: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.thebyzantinelegacy.com/hosios-david>
5. Church of Prophet Elijah: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.thebyzantinelegacy.com/elias-thessaloniki>
6. Colors Ladadika Thessaloniki: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cutt.ly/mcTPTWg>
7. Holy Monastery of Holy Trinity: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kalampaka.com/en/meteora-monasteries/monastery-of-holy-trinity/>
8. Holy Monastery of Saint Stephen: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kalampaka.com/en/meteora-monasteries/monastery-of-saint-stephen/>
9. Hotel Meteoritis: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/psym>
10. Population (Demography, migration and projections): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography-migration-projections/visualisations>
11. The church of the Acheiropoietos, Thessalonike: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.macedonian-heritage.gr/HellenicMacedonia/en/C2.3.2.html>

12. Агафонова Л.Г. Туризм, готельний та ресторанний бізнес: Ціноутворення, конкуренція, державне регулювання. Навч. Посібник: Л.Г. Агафонова, О.Є. Агафонова – К.: Знання України, 2002. – 358 с.
13. Александрова А. Ю. Туристская география Европы. Учеб. Пособие: А.Ю. Александрова. – М.: Финансы и статистика, 2007. – 608 с.
14. Александрова А.Ю.: Международный туризм Учебник. А.Ю. Александрова – М.: Аспект Пресс, 2002. – 470 с.
15. Аренда автобуса в Греции: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.1cares.com/gr/ru/services/rent-a-coach.html>
16. Бабкин А.В. Специальные виды туризма / А.В. Бабкин. Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – 252 с.
17. Баунов А. Г. Греция. Издание 6. / А.Г. Баунов – М.: Вокруг света, 2012. – 341 с.
18. Биржаков М.Б. Введение в туризм. Учебник. Издание 10-е, переработанное и дополненное / М. Биржаков – М- СПб.: «Издательский Дом ГЕРДА», НП «Издательство «Невский Фонд», 2014. – 544 с.
19. Біля мощів святителя Спиридона: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://izum.church.ua/2018/09/08/bilya-moshhiv-svyatitelya-spiridona/>
20. Брунов Н.И. Очерки по истории архитектуры. Том II. Греция. Рим. Византия / Н.И. Брунов – М: Центрполиграф, 2003 – 540с.
21. Васильев А. А. Византия и крестоносцы. Падение Византии / А.А. Васильев – М.: Ломоносовъ, 2016. – 256 с.
22. Верховна Рада України. Закон України «Про валюту і валютні операції»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>
23. Верховна Рада України. Податковий кодекс України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n4635>

24. Верховна Рада України. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>
25. Византийское искусство VII-VIII веков: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.artprojekt.ru/library/arthistory2.1/st005.html>
26. В'їзд іноземних громадян в Україну за країнами, з яких вони прибули, у 2014 році: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/tyr/tyr_u/vig2014_u.htm
27. Гиды в Салониках: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://needguide.ru/view_city.php?city=%D0%A1%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8
28. Дьяченко О.Н., Полесская О.П. Организация специальных видов туризма. Учебное пособие для студентов направления подготовки 43.03.02 «Туризм». О.Н Дьяченко, О.П. Полесская – Брянск: ФГБОУ БГУ, 2017. – 170 с.
29. Енциклопедія сучасної України. Архітектура сакральна: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=44838
30. Житенёв С.Ю. Религиозное паломничество в христианстве, буддизме и мусульманстве: социокультурные, коммуникационные и цивилизационные аспекты / С.Ю. Житенёв – М.: Индрик, 2012 – 263 с.
31. Загальний опис Греції. Греція: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vfsfrance.ru/uk/sposoby-lovli/obshchee-opisanie-grecii-greciya-geografiya-opisanie-i.html>
32. Заповнення місць та вартість номерів у для прочан Свято-Успенської Почаївської: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pochaev.org.ua/?lang=rus&pid=1410>
33. Зоитакис А.Г. Паломничество на Святую Гору Афон. Путеводитель / А.Г. Зоитакис – М.: Издательский дом Святая Гора, 2007. – 168 с.
34. Зорин И.В. Туризм как вид деятельности. Учебник. / И.В. Зорин, Т.П. Каверина, В.А. Квартальнов – М.: Финансы и статистика. 2005. – 288 с.

35. Иверский монастырь: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://pravoslavie.ru/52975.html>
36. Ионина Н.А. Православные святыни / Н.А. Ионина – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2007. – 544 с.
37. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Навчальний посібник. В.Ф. Кифяк – Чернівці: Книги-XXI, 2003. - 300 с.
38. Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за видами туризму: [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
39. Ковальчук А. С. Географія релігійного туризму в Україні / А. С. Ковальчук, М. С. Рутинський, А. М. Манько, Т. Б. Завадовський, Д. А. Каднічанський. – Львів: ТЗОВ «Друк Захід», 2016. – 454 с.
40. Ковальчук А. С. Організатори паломництва та релігійного туризму / А. С. Ковальчук, А. М. Манько // Вісник Львівського університету, 2013. – №42. – 57 с.
41. Кузик С.П. Географія туризму. Навч. Посібник. С.П. Кузик – К.: Знання. 2011. – 271 с.
42. Культура – Релігійні споруди України: [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://virtual.ua/ua/culture/ukraine/placeofworship/>
43. Лазарев В.Н. История византийской живописи/ В.Н. Лазарев – М.: Искусство, 1986. – 419 с.
44. Лихачева В.Д. Искусство Византии IV-XV веков. Очерки истории и теории изобразительных искусств. В.Д. Лихачев – Л.: Искусство, 1986. – 312 с.
45. Лозаннский мирный договор 1923 года: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://w.histrf.ru/articles/article/show/lozanskii_mirnyi_dogovor_1923
46. Лойко О.Т. Туризм и гостиничное хозяйство. Учебное пособие. О.Т. Лойко – Томск: Издательство ТПУ, 2005. – 152 с.
47. Лубський В. Релігієзнавство / В. Лубський. – К.: Вілбор, 1997. – 380 с.

48. Любіцева О. О. Географія релігій. Підручник. О.О. Любіцева – К.: Либідь, 2003. – 480 с.
49. Любіцева О.О. Методика розробки турів. Навчальний посібник. О.О. Любіцева – К.: Альтерпрес, 2003. – 104 с.
50. Мальська М. П. Туристичне країнознавство. Європа: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М.П. Мальська, М.З. Гамкало, О.Ю. Бордун – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 224 с.
51. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг. Підручник. / Мальська М.П., Антонюк Н.В., Ганич Н.М. – К.: Знання, 2008. – 661 с
52. Меньшиков А.В. Жемчужина Беотии: монастирь Осиас Лукас: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/orthodoxchurches/41281.htm>
53. Монастирь Русану. Преображения Святой Варвары: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://excursio.gr/attractions/27>
54. Монастирь святого апостола Иоанна Богослова на острове Патмос, его библиотека и архив: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.vestarchive.ru/issledovaniia/909---n---.html>
55. Муравьев А.Н. Путешествие по святым местам. I Киев: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://azbyka.ru/otechnik/Andrej_Muravev/puteshestvie-po-svjatym-mestam-russkim-chast-1/33
56. Нектария (Мак Лиз). Евлогите! Путеводитель по святым местам Греции. – М.: Русский Паломник, 2009. – 1136 с.
57. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2020 рр.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_religiya.pdf
58. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2020 рр.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_religiya.pdf

59. Паломництво Греція + Меджугор'є: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/psyn>
60. Паломництво до святого Афону: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ihitis.com.ua/2014/02/palomnytstvo-do-grecii-na-afon.html>
61. Паломництво на Афон – весь Афон за 6 днів: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://joinuplviv.com/palomnyckyj-tur-na-svjatyj-afon/>
62. Паломництво на Афон – уділ Пресвятої Богородиці: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://joinuplviv.com/palomnyckyj-tur-na-svjatyj-afon/>
63. Паломницький комплекс Зимненського монастиря «Парус» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zymne.org/palomnytskyi-kompleks>
64. Паломницький центр «ІХТІС»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ihitis.com.ua/>
65. Паломницький Центр при Відділі зовнішніх церковних зв'язків Української Православної Церкви: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orthodox.org.ua/article/palomnitskii-tsentr-pri-v%D1%96dd%D1%96l%D1%96-zovn%D1%96shn%D1%96kh-tserkovnikh-zv%E2%80%99yazk%D1%96v-upts-0>
66. Паломницький центри «Рафаїл»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rafail.com.ua/>
67. Паломницький центри «Солунь»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.solun.gr/pilgrim-center>
68. Паломнический Центр Украинской Православной Церкви: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pilgrims.in.ua/ru/>
69. Память святого великомученика Димитрия Солунского: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.sedmitza.ru/text/412181.html>

70. Парламент прийняв план «Калликрат»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20120309073526/http://web.anampa.gr/anarussian/articleview1.php?id=5057>
71. Патійчук В. О. Сучасні риси розвитку релігійно-паломницького туризму в Греції / В. О. Патійчук. Актуальні проблеми країнознавчої науки: матеріали II Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Луцьк, 14–15 травня 2015 р.) / за ред. В. Й. Лажніка. – Луцьк: Вежа-Друк, 2015. – С. 151-156.
72. Патріарший Паломницький центр Української Греко-Католицької Церкви: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pilgrimage.in.ua/proscha-ukrajinskoji-hreko-katolytskoji-tserkvy-do-soboru-svyatoji-sofiji-u-kyjevi/>
73. Подорожі до святинь Греції: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/qhkp>
74. Поездки в Грецію: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.solun.gr/Solun/SolunToursList/153>
75. Покровский Н.В. Стенные росписи в древних храмах греческих и русских / Н.И. Покровский – М.: Типография Э. Лисснера и Ю. Романа, 1890. – 171 с.
76. Православная энциклопедия. Апостолов Святых Церковь в Фессалонике: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravenc.ru/text/75728.html>
77. Православная энциклопедия. Влатадон: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravenc.ru/text/155027.html>
78. Преображенський монастир. Великий Метеор: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kalampaka.com/en/meteora-monasteries/monastery-of-transfiguration-of-christ/>
79. Про перших туристів і не тільки... (До Всесвітнього дня туризму): [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- <http://sm.gov.ua/ru/component/content/article/116-viddil-turyzmu/16812-pro-pershyykh-turystiv-i-ne-tilky-do-vsesvitnoho-dnya-turyzmu.html>
80. Римский форум: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.historie.ru/dostoprimechatelnosti-mira/greciya/architecture/1205-roman-forum.html>
81. Романов А.А. География туризма. Учебное пособие. А.А. Романов, Р.Г. Саакянц – М.: Советский спорт, 2004. – 464 с.
82. Самойленко А.А. География туризма. Учебное пособие. А.А. Самойленко Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 368 с.
83. Сапелкіна З.П. Релігія і культура. Релігійний туризм. Навч. Посібник. З.П. Сапелкіна – К.: Вид-во Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 2012. 220 с.
84. Святині православної Греції та Італії: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://joinuplviv.com/palomnyckyj-tur-v-greciju-ta-italiju/>
85. Сенин В.С. Организация международного туризма. Учебник. В.С. Сенин – М.: Финансы и статистика, 2003. – 400 с.
86. Смирнов І. Г. Маркетинг у туризмі. Робоча навчальна програма для студентів напряму підготовки 6.140103 «Туризм» / І. Г. Смирнов. – К.: КНУКіМ, 2012. – 256 с.
87. Собор Святого Спиридона на острові Керкіра: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.corfugid.ru/istoriya-korfu/24-sobor-svyatogo-spiridona-na-kerkira.html>
88. Соколова М.В. История туризма. Учебное пособие. М.В. Соколова – М.: Мастерство, 2002. – 352 с.
89. Список объектов Всемирного наследия ЮНЕСКО в Греции: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/54255>
90. Термальніе джерела Греції: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tourlib.net/statti3/termalnye-istochniki-grecii.htm>

91. Туристичне страхування: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://hotline.finance.ua/insurancetravel?gclid=CjwKCAjwjbCDBhAwEiwAiuDByxe3xCQagfaGG8joJgmRQ3bD_cV9slnbN8bH6Yct_qh8AXUGzdsRiRoCtt8QAvD_BwE
92. Туроператор «Аккорд-тур»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.accordtour.com/>
93. Туроператор «Гал-круїз»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gal-cruise.com.ua/>
94. Туроператор «Клуб мандрівників»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://travellers-club.lviv.ua/>
95. Филимонова И.Ю. Организация международного туризма. Учебное пособие. И.Ю. Филимонова – Оренбург: Оренбургский государственный университет, 2011. – 73 с.
96. Храм Святого Николая Орфаноса: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/qhmy>
97. Хрипкова Е. А. Монастырь Осиос Лукас. Радость монаха и слава Греции: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.portal-slovo.ru/art/36145.php?ELEMENT_ID=36145
98. Христов Т.Т. Религиозный туризм. Учебное пособие. Т.Т. Христов – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 288 с.
99. Шевчук Л. Т. Сакральна географія / Л. Т. Шевчук. – Львів: Світ, 1999. – 160 с.
100. Яроцький П.Л. Паломницький (релігійний) туризм в Україні: перспективи розвитку. Релігієзнавство. Навчальний посібник. 2-ге вид. / П.Л. Яворницький – К., 2004. – 308 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Номер в готелі Colors Ladadika Thessaloniki.

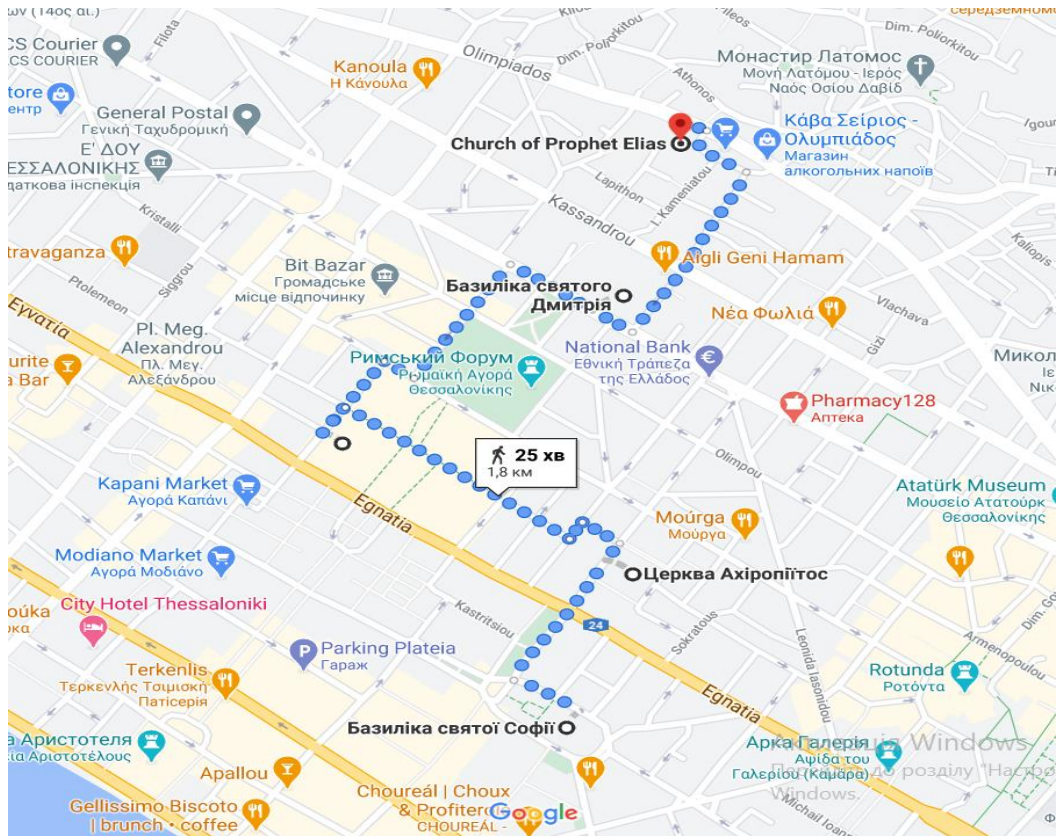

Додаток 2

Номер в готелі Meteoritis.

Додаток 3 Маршрут містом Салоніки день II.

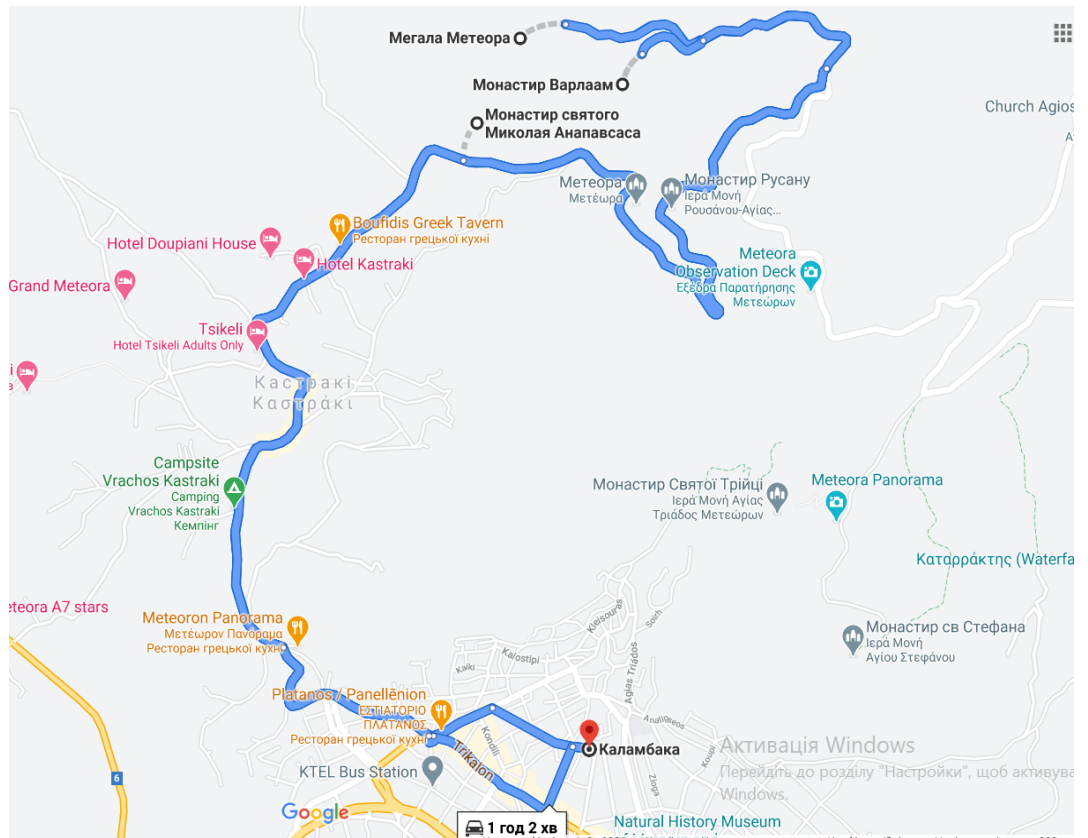
Додаток 4 Базилика Святого Димитрія Солунського.

Додаток 5 Базилика Святої Софії.

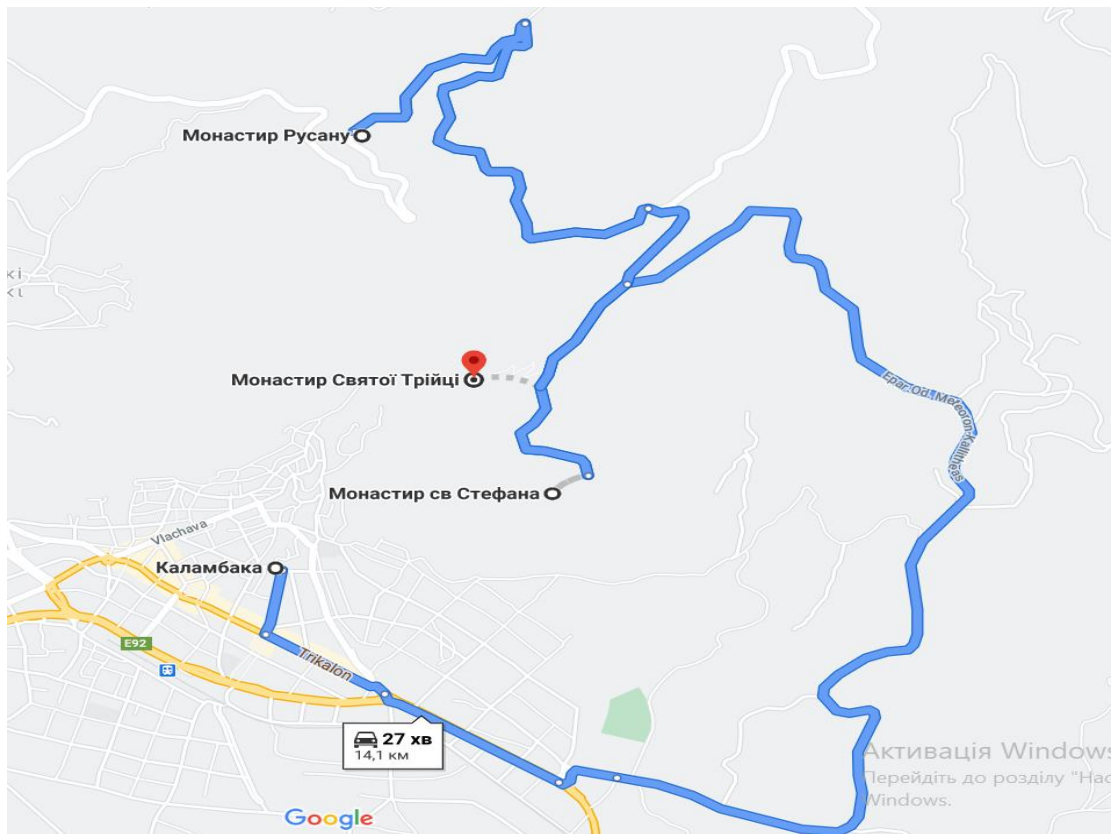
Додаток 6 Маршрут монастирями Метеора день III.

Додаток 7 Монастир Мегала Метеор.

Додаток 8 Маршрут монастирями Метеора день IV.

Додаток 9 Монастир Святого Стефана.

Додаток 10 Маршрут містом Салоніки день V.

